

Bente Thorborg
Speciale i faget dansk 1981

EN MIDTEROPRØRER FRA FORRIGE ÅRHUNDREDE

**Sophus Schandorphs journalistik i Lollands-Falsters Stiftstidende
1867-1876**

Sophus Schandorph 1836-1901

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING

KAPITEL I

Schandorps artikler i Lollands-Falsters Stifts tidende

KAPITEL II

Udgangspunktet 1: Schandorps demokratiske humanisme

KAPITEL III

Udgangspunktet 2: Schandorps skolesyn og position mellempartierne 1868-70

KAPITEL IV

1. udfordring: Den fransk-tyske krig og Pariser- kommunen 1870-71

KAPITEL V

2. udfordring: Georg Brandes-røret og det borgerlige Danmarks repression 1872

KAPITEL VI

3. udfordring: Det forenede venstres kamp for parlamentarismen 1872-76

AFSLUTNING

LITTERATURFORTEGNELSE

Møde i Bogstaveligheden 1882. J.P. Jacobsen læser højt. Tegning af Erik Henningsen

INDLEDNING

Schandorphs artikler i Lollands-Falsters Stiftstidende

Emnet for dette speciale er Sophus Schandorphs journalistiske virksomhed i Lollands-Falsters Stiftstidende fra 1867 til 1876. I den sparsomme danske pressehistoriske forskning er bladet kendt som et af provinsens betydeligste i Chr. Jørgensens redaktørtid fra 1845 til 1876 (N. Thomsen II 1972 s: 618). Og inden for litteraturhistorien har det påkaldt sig en vis interesse ved dets støtte til Georg Brandes i 1872 (H. Fenger 1957 s. 214f). Men det omtales ikke i Hakon Stangerups store bog, "Kulturkampen 1872-83" I-II, eller af Beth Juncker i hendes artikel om emigrantlitteraturens modtagelseskritik i "Den politiske Georg Brandes". Mærkeligt nok har hun heller ikke interesseret sig for bladet i sin og Karen Nicolajsens antologi, "Pariserkommunen i dansk offentlighed", skønt det også her indtog en bemærkelsesværdig særstilling inden for den danske presse. Ligesom Stangerup har hun alene beskæftiget sig med de repræsentative blade, men faktisk var Lollands-Falsters Stiftstidende en søgt avis på de københavnske caféer først i 1870erne, og det opnåede endog den ære at blive udskældt både af det nationalliberale blad, Fædrelandet, og af venstres hovedstadsorgan, Morgenbladet. Der kunne således være god grund til at foretage en egentlig undersøgelse af bladet og dets stilling i forhold til den øvrige presse i redaktør Jørgensens tid, og da navnlig i årene omkring "det moderne gennembrud".

En særlig interesse knytter sig her til en række københavnske korrespondanceartikler under forskellige mærker, Fenger og andre før ham er klare over, at korrespondenterne bag disse mærker var en kreds omkring Sophus Schandorph bestående af hans ældre og meget nære ven, Kr. Arentzen, hans fætter og senere svoger, Gustav Feilberg, svogeren Johannes Kaper og de to lærerkolleger fra Mariboers Skole, Otto Borchsenius og Carl Michelsen. Schandorph har i sine erindringer omtalt sit forhold til bladet, Chr. Jørgensen og den såkaldte "Arentzenske kreds" ("Oplevelser" I, s.142-148, 211-215, 228-243). Men det mest dybtgående forsøg på at trænge om bag korrespondanceartiklernes pseudonymer er foretaget af S.L. Birket-Smith i den utrykte fortsættelse af Th. Erslews forfatterleksikon på Det kgl. Bibliotek ¹.

At læse gamle aviser er imidlertid en omstændelig sag, og jeg har derfor valgt at koncentrere mig om Schandorphs bidrag til Lollands-Falsters Stiftstidende. Kronologisk strækker disse sig fra december 1867 til juni 1876. Altså netop de afgørende år omkring "det moderne gennembrud" i dets første fase med dets intellektuelle og kunstneriske nyorientering. Og samtidig en politisk overgangsperiode, hvor det hidtidige nationalliberale dannelses- og udtrykshegemoni blev anfægtet. Fra en position som fremskridtets sejrssikre bærere før nederlaget 1864 blev de nationalliberale tvunget ind i en defensiv alliance med det gamle højre til værn for de konservative interesser mod et venstre, som med stigende selvsikkerhed opfattede sig som et moderne liberalt fremskridtsparti. Fra venstres synspunkt var det en kamp for at virkeliggøre junigrundlovens almindelige valgret, den valgret som de nationalliberale selv i sin tid havde gennemført, men siden havde modarbejdet gennem diverse fællesforfatninger i 50erne og 60erne, og sidst med vedtagelsen af den reviderede grundlov af 1866. Borgerskabet følte sig truet af gårdmandsklassens "talmajestæt" og af arbejdderrøret, som med de udenlandske erfaringer for øje om få år kunne udvikle sig til en endnu større omvæltende magt. Kulturmonopolet blev derved et centralt politisk aktiv, som den nationalliberale presse håndhævede med hård hånd, ikke blot mod venstre og socialdemokrater, men

¹ Et tidligt forsøg på at identificere korrespondenterne er foretaget af Alfred Ipsen: "Georg Brandes. En Bog om Ret og Uret" bd. I 1902 s. 189-192 med en senere tilføjet note med svar på en kritik af Borchsenius i "Rettelser og Bemærkninger til første Del" s. IV.

også mod den begyndende akademiske opposition fra dets egne rækker. Fra det perspektiv en kamp for kulturens og dermed også nationens eksistens.

I denne politiske og kulturelle polariseringsproces indtog Schandorph og hans venner en position som uafhængige løsgængere. Man kunne fristes til at kalde dem midteroprørere i Villy Sørensen's forstand. Navnlig Schandorph, der havde en lignende filosofisk begrundet holdning til det politiske liv. Naturretsligt og personlighedsidealistisk funderet som den var². Som de øvrige gennembrudspionerer havde han en akut oplevelse af at leve i en kaotisk overgangstid, og den betød for ham som for mange en "crise de conscience"³. Man kan i artiklerne følge hans forsøg på dels at udvikle et selvstændigt standpunkt og dels at møde de udfordringer, som tidens dramatiske begivenheder stillede ham overfor: nederlaget i 1864, den fransk-tyske krig, Pariserkommunen, det hjemlige arbejderrøre, Georg Brandes' fremtræden og venstres valgsejr 1872 og efterfølgende krav om parlamentarisme. Disse begivenheder var udtryk for fundamentale ændringer i de udenrigske og indenrigske politiske og kulturelle vilkår, og Schandorphs kamp for at forstå og tage stilling til dem er både interessant som et led i det moderne gennembrud og af central betydning for forståelsen af hans senere "naturalistiske" forfatterskab. Holdningen og forståelseskategorierne i artiklerne og de senere romaner er nemlig stort set de samme. Men disse videregående spørgsmål vil dog kun blive kort berørt i denne opgave, der i det væsentlige indskrænker sig til at identificere Schandorphs artikler i Lollands-Falsters Stiftstidende og til at tolke dem og anvende dem som kilde til en forståelse af hans kamp for en livsanskuelse i årene omkring det moderne gennembrud, før debuten som forfatter i den ny tids stil.

Det centrale kildegrundlag for denne undersøgelse har selvfølgelig været Schandorphs artikler i Lollands-Falsters Stiftstidende - og en væsentlig del af arbejdet med den har bestået i at identificere dem. Til støtte herfor, men også for at finde private kommentarer til de offentligt udtrykte meninger i bladet, har jeg benyttet de bevarede breve fra kredsen omkring Lollands-Falsters Stiftstidende i Schandorphs, Arentzens og Borchsenius' arkiver i Det kgl. Bibliotek samt Schandorphs erindringer, "Oplevelser" I-II, 1889-98. Desuden har jeg til en uddybning af idéindholdet i artiklerne og til en perspektivering heraf inddraget enkelte af hans skønlitterære værker, specielt hans digte fra før "gennembruddet".

På grundlag af disse kilder og med støtte i faglitteraturen om "det moderne gennembrud" og i min mand, Karsten Thorborgs arbejder om Viggo Hørup har jeg søgt at forstå og karakterisere Schandorphs livsanskuelse i 1868 og hans kamp for at fastholde den og gøre den gældende udadtil under de følgende års udfordringer. Det har her vist sig muligt at forene en kronologisk og en tematisk behandling, idet artiklerne stort set samler sig naturligt om bestemte udfordringer i kronologisk følge.

² Mens Villy Sørensen betoner det naturretslige og demokratiske, lægger Schandorph vægten på det personlighedsidealistiske. Men ligesom der hos Villy Sørensen findes personlighedsidealistiske forudsætninger i retning af personlig autonomi og menneskelig udfoldelse, således har Schandorph naturretslige forudsætninger, når han skriver om menneskets fælles humane muligheder og indignerer sig over disses forkrøbling. At han i 70'erne kritiserer en overfladisk naturretslig legitimering af reformkrav er en anden sag.

³ Når Hakon Stangerup skriver, at gennembruddet hos Schandorph var eksistentielt, og at han i romanform gav forklædte kommentarer til den åndelige situation i 1860'erne og 70'erne, kan jeg således give ham ret. Blot vil jeg fremhæve artiklerne i Lollands-Falsters Stiftstidende som den mest direkte kilde til forståelse af Schandorphs position i disse år ("Dansk Litteratur- historie" 1. udg. bd. 3 s. 174).

KAPITEL I

Udgangspunktet I: Schandorphs demokratiske humanisme

Da Schandorph i december 1867 debuterede som medarbejder ved Lollands-Falsters Stiftstidende var han 31 år. Bag sig havde han en teologisk embedseksamen, men han tjente til livets ophold som privatlærer og som timelærer ved forskellige private skoler, idet han allerede efter et års studium havde fået religiøse anfægtelser og af den grund havde opgivet tanken om en fremtid som præst. Derimod havde han kastet sig over studiet af romansk litteratur og sprog, hvad der senere - i 1874 - resulterede i en disputats om Goldoni og Gozzi. I 1867 havde han imidlertid udmøntet disse studier i en række litteraturhistoriske artikler, spredt i Dansk Maanedsskrift, Historisk Archiv og illustreret Tidende. Desuden havde han publiceret to digtsamlinger i den senromantiske stil, "Digte" 1863 og "Ude i Skoven" 1867, senere fulgt af "Nye Digtninger" 1868 og "Nogle Digte" 1875. I perioden 1867-76 møder man også hans navn i en række blade og tidsskrifter som oversætter af og meddeler om romansk litteratur, anmelder af pædagogiske bøger og som digter. Alt er omhyggeligt fortegnet i Birket-Smidths kasser på Det kgl. Bibliotek. Straks fra begyndelsen bidrog han til Vilhelm Møllers oppositionelle Nyt dansk Maanedsskrift, ligesom han senere skrev i Brandes-brødrenes tidsskrift, Det 19. Aarhundrede. Det var imidlertid kun med sin anonyme virksomhed i Lollands-Falsters Stiftstidende, at han gav sin hårdt tilkæmpede livsanskuelse udtryk og tog stilling til tidens omvæltende begivenheder i ind- og udland. Det var også kun her, at han skrev med en sådan stadighed, at man kan tale om et egentligt fast medarbejderskab, selv om det nok ikke havde nogen forpligtende karakter i egentlig forstand, men var baseret på et personligt venskabsforhold til redaktør Jørgensen. Forholdets art fremgår af et nytårsbrev fra denne til Schandorph dateret Nykøbing 14/1 1868. Jørgensen beklager, at han ikke tidligere har takket Schandorph og hans fæller "for de fortræffelige Bidrag, hvormed jeg har prydet min Avis i det nye Aar". Og han vedlægger nogle numre af bladet:

"en til Dig med Din fortræffelige Artikel om "Intelligenzen", en til Feilberg med en Korrespondanceartikel, et Par til Arentzen med udmærket vakkre Bidrag fra ham. Du vil jo nok tage Dig af disse Sager, og bringe Feilberg og Arentzen min Tak for disse gode Bidrag, ligesom jeg takker Dig selv, kjære Ven, for Dit. Fra Arentzen har jeg endnu nogle fortræffelige Digte, som jeg fik forleden Dag og som jeg beder Dig takke ham for foreløbig. Men fra Eder Andre har jeg intet Mere, og jeg beder Eder derfor ret meget: tænk paa mig, naar der gives Lejlighed:" (Schandorphs ark.).

Senere var Schandorph en tid ansat som fast teateranmelder ved Morgenbladet i forpagtningsperioden 1881-83, men det var en anderledes specialiseret opgave. Ellers skrev han kun lejlighedsvis i pressen, især Politiken, og inden for sit nu fastlagte felt som forfatter og kulturskribent.

Man kan spørge sig, hvorfor Schandorph begyndte at skrive til en provinsavis. Det kan delvis have været et pengespørgsmål. Man spandt ikke guld som timelærer, heller ikke dengang. Men mere afgørende var det sikkert, at han i Lollands-Falsters Stiftstidende fik lov til at udtrykke sig frit og oppositionelt. Man kan ikke forestille sig noget andet blad i samtiden, der således ville have ladet en ung, ukendt kandidats personlige synspunkter komme til orde på så godt som alle livets områder. Og det hang nøje sammen med redaktør Jørgensens karakter. Som noget enestående i tidens provinspresse redigerede han sin avis uafhængigt af de toneangivende københavnske blade.

Oprindeligt nationalliberal bevægede han sig via bondevennerne over mod grundtvigianerne, uden at noget af de eksisterende partier kunne leve op til hans krav til et ideelt demokrati. Han bevarede gennem årene en søgende og frisindet holdning⁴.

Jørgensen havde truffet Schandorph i Paris 1863, og han, der kom fra meget små kår, sluttede sig med beundring til Schandorph, der forenede de akademiske dyder med et fordringsløst væsen. Schandorph havde på sin side sans for Jørgensens selvgroede personlighed og demokratisk-humanistiske holdning. Jørgensen leverede vinen og stillede sit hus til rådighed for vennen, og Schandorph trak sin vennekreds med sig og gav huset og bladet glans.

Schandorphs første indlæg stod i bladet 4/12 1867 og var en anmeldelse af julelitteraturen, herunder Kr. Arentzens "Ny Digtsamling". Arentzen, som siden 50erne havde været Schandorphs åndelige mentor og nærmeste ven⁵ led under kritikens uvillige dom om hans digterevne, og Schandorph har med sin anmeldelse villet råde bod herpå. Men straks fra det nye års begyndelse kom et mere regelmæssigt medarbejderskab i stand. Schandorph selv lagde ud med nogle kulturpolitiske betragtninger om dannelsens ideelle betydning, mens Arentzen fremhævede fortidens sande poeter på nutidens bekostning. Han, der var den ældste af korrespondenterne, skrev i 1868 en ugentlig litterær artikel under sine initialer K.A. Fra 1869 til 1872 skrev han kun lejlighedsvis i bladet og fra oktober 1872 slet ikke. Feilberg, der var officer og arkivar i krigsministeriet, skrev om læren af 1864 i nøgtern, forsvarsvenlig ånd. Han skrev under mærket a og som Arentzen kun i de første år. Kaper har ikke skrevet meget i bladet, men Jørgensen takker dog for en oversættelse af ham i et af brevene, og han hørte med til kredsen. Både Carl Michelsen og Otto Borchsenius havde tidligere skrevet i de københavnske blade, henholdsvis Folkets Avis og Fædrelandet, men den nationalliberale presses højredrejning efter 1870-71 bragte dem over til Lollands-Falsters Stiftstidende, Michelsen⁶ fra januar 1871. Han havde deltaget som frivillig reserveofficer i 1864 og var en agtet fransklærer på Mariboers Skole. Ud fra et akademisk retssynspunkt sympatiserede han med socialisterne, og i bladet skrev han under mærket C.M., men også som "en Venstremand" og uden mærke overhovedet om socialismen og om tyske og franske indenrigspolitiske forhold, nu og da også om den fra dette perspektiv provinsielle danske politik. For så vidt en mere "moderne" ånd end Schandorph. Jørgensen havde med nogen bekymring taget ham på Schandorphs anbefaling,

⁴ Et karakteristisk vidnesbyrd herom er hans leder i Lollands-Falsters Stiftstidende 30/10 1872 i anledning af Fædrelandets kritik af bladets linie. Schandorph har skrevet om Jørgensen i "Oplevelser" I s. 195f & 228-241 og i nekrologen i Lollands-Falsters Stiftstidende 27/6-76. Jørgensen er desuden model for hovedpersonen i "En fattig Drengs Ungdomseventyr", 1882.

⁵ Se "Oplevelser" I s. 142-149, 185f, 279, 329, 332f. Jvf. brev fra Schandorph til Arentzen 10/10-72: "Der er ingen af mine Venner, med hvem jeg i aandelig Forstand har levet saa meget som med Dig i de Dage, da Sjælen er bøieligst og mest aaben for Indtryk; derfor var og er jeg altid sikker paa, at vi kunne mødes paa de store væsentlige Gebeter, medens jeg om de fleste af mine andre Venner - det være sagt uden ringeste Præjudicium for dem - kun har et mindre, afstukket Felt, hvorpaa vi kunne staae sammen, hvilket vel følger deraf, at da vi mødtes, vare vi allerede halvgamle og derfor mere tilknappe" (Arentzens ark.). Arentzen er model for flere af Schandorphs romanfigurer. Arentzens ideelt betingede kritik af de nationalliberale, den overspændte skandinavisme og den kirkelige rettroenhed fik afgørende betydning for udformningen af den unge Schandorphs livsanskuelse. Det var også Arentzen, der stimulerede ham til en udvidet læsning af bl.a. de græske tragikere og Platon, Goldschmidt og Spinoza. Den sidste fik betydning for forløsningen af Schandorphs religiøse følelse bort fra den teologiske dualisme (jvf. "Oplevelser" I s. 152 & II s. 4).

⁶ Se "Oplevelser" I s. 210f, 213, 241, 267.

selv om han kom fra det nationalliberale Folkets Avis (brev i Schandorphs ark. 1/11-70). Men det blev ikke nationalliberalismen, men tværtimod Michelsens radikale anskuelser, der kom dem imellem. Tidligt i 1873 remitterede Jørgensen et par af dennes "røde" artikler, og dermed afbrød Michelsen medarbejderskabet ved bladet (breve fra Borchsenius 7/10-72, Schandorph 10/10-72 & Michelsen 6/1-73 til Arentzen, i dennes arkiv). Borchsenius⁷ felt var den danske kulturtradition samt den svenske litteratur, specielt Victor Rydberg, hvis danske fortaler han var. I november brød han med Carl Ploug (brev til Arentzen 5/12-71), og i det følgende år skrev han under mærket R en række indlæg i livsanskuelsesdebatten i forbindelse med Brandesrøret. Derefter trak også han sig tilbage fra bladet, vistnok mere af private end af politiske grunde (brev fra Feilberg til Arentzen 2/1-73). Men i de hektiske år 1871-72 var det Schandorph, Michelsen og Borchsenius, der tegnede bladets uafhængige oppositionelle linje, og som gjorde det kendt i københavnske kredse. Herefter var Schandorph alene tilbage⁸.

Som grundlag for den efterfølgende undersøgelse af Schandorphs virksomhed i Lollands-Falsters Stiftstidende har jeg lavet en bibliografi over hans artikler i bladet med angivelse af dato, titel/indhold og mærke. Der er tilstræbt fuldstændighed, men i mange tilfælde beror identifikationen på et skøn baseret på indholdsmæssige og stilmæssige kriterier alene. Enkelte af artiklerne findes omtalt i brevene med angivelse af forfatteren til det pågældende mærke⁹. Selv skriver Schandorph i sine erindringer, at han blev tillagt forfatterskabet til langt flere artikler, end han havde skrevet ("Oplevelser" I s. 241). Men tendensen i disse går i retning af at lægge en vis distance til hans ungdoms lolland-falsterske eventyr. Birket-Smith, som også har brugt brevene, og som desuden har kunnet spørge Borchsenius, da han skrev sine sedler, har foretaget en række sikre identifikationer, men han er meget forsigtig og har desuden ikke undersøgt til ende. Der er betydeligt flere artikler af Schandorph i bladet, end dem Birket-Smith har fortegnet, med eller uden spørgsmålstegn. Med udgangspunkt i de sikre artikler har jeg derfor gennemgået samtlige korrespondanceartikler og enkelte andre i den pågældende periode med henblik på at identificere forfatteren. Men en vis usikkerhed er der hæftet ved en sådan arbejdsmåde, og der er ganske givet artikler, der mangler, og måske også nogle, der ikke burde have været medtaget. Men i det store og hele tør jeg godt stå inde for bibliografien. Gennem lang tids læsning af Schandorph er jeg blevet fortrolig med hans stil og tankegang, og skønt det er svært at eksplicite de kriterier en sådan fornemmelse beror på, er den erfaringsmæssigt et ikke helt ringe identifikationsgrundlag. Som det fremgår af bibliografien, har Schandorph brugt adskillige mærker. Dels er der en vis arbejdsdeling mellem de faste mærker, og dels er der sket en udskiftning af mærkerne igennem årene. Ind imellem har han desuden brugt tilfældige mærker ad hoc. Sådanne mærker er i nogle tilfælde senere blevet optaget som faste mærker, i andre er de kun blevet anvendt en gang eller to. Brugen af flere mærker har dels skullet give læseren indtryk af, at korrespondenterne udgjorde "et heelt Regiment", dels skullet give forfatteren større polemisk frihed. Dette sidste gælder navnlig brugen af ad hoc mærkerne.

⁷ Se "Oplevelser" I s. 210-213, 241f, 281f.

⁸ I årene 1865-73 steg antallet af postabonnenter på bladet støt fra 479 til 1088 efter i en årrække at have ligget mellem 400 og 550 (Thomsen II 1972, s. 618).

⁹ Borchsenius har givet Birket-Smith den nedslående oplysning, at korrespondenterne lejlighedsvis byttede mærker. Men jeg mener at turde sige, at det i det mindste ikke har været tilfældet med Schandorphs faste mærker. Om han har skrevet enkelte artikler under de andres mærker, skal jeg ikke kunne sige med sikkerhed, men jeg har ikke fundet tegn på det.

Den første anmeldelse af julelitteraturen fra 1867 er skrevet under mærket s¹⁰, et mærke, som han ellers kun har brugt et par gange om valgkampen 1872 i formen -s-. Men fra nytår 1868 begynder de faste mærker. Som En Ikke-Politiker har han skrevet nogle mere principielle betragtninger om forholdet mellem dannelsen og demokratiet, w er hans mærke som teateranmelder og a mærket for boganmeldelserne. a+b skriver om mere dagsaktuelle emner. Men nogen konsekvent arbejdsdeling mellem mærkerne er der ikke tale om, og han har ikke gjort noget forsøg på at individualisere de enkelte forfattermærker i stil og indhold bortset fra den omtalte arbejdsdeling mellem dem. Ind imellem disse mærker optræder der lejlighedsvist et -g- om oplysningsspørgsmål, og en enkelt gang skjuler han sig under mærket -b- med nogle teaterbetragtninger. Andre mærker mener jeg ikke han har brugt indtil sommeren 1870.

Fra det tidspunkt overtager han "udlandet" under mærket -g-. Det dækker den fransk-tyske krig og senere også Pariserkommunen. De gamle mærker α, ω og a+b fortsætter med deres hidtidige emner, de to første endda hele perioden igennem til 1876, men ikke så hyppigt som i de første år. Derimod bliver a+b's felt, altså indenrigspolitikken, overtaget af et -n- fra eftersommeren 1872, og det bliver hurtigt det dominerende mærke, Schandorphs almindelige mærke 1872-76.

En særlig interesse knytter sig til ad hoc mærkerne, idet man her kan forvente at finde artikler af mere kontroversiel eller personlig karakter, siden han har ønsket dette særlige skjul for sin identitet. Jeg mener ikke, der er grund til at hæfte sig ved den første periodes mere usikre brug af mærkerne, men 28/2-71 skriver -th- om reformen af den lærde skole, og 22/9 samme år polemiserer -hn- mod den københavnske presse. Begge de tidlige artikler til fordel for Brandes er ligeledes skrevet under ad hoc mærker, nemlig N.N. og -t-. En artikel af -p- om kvindelige fagskoler er måske mindre betegnende, men 28/1-73 skriver han under et ad hoc mærke om den lærde skole, og 24/7 samme år om forfatterunderstøttelserne på finansloven¹¹. Her som i artiklen 13/6-76 om nødvendigheden af støtte til kunst og videnskab har han villet undgå beskyldninger for at være personlig interesseret part i sagen. Mærkeligt nok har han ikke anvendt den samme forsigtighed ved sit angreb på kultusminister Hall 28/9-72. Artiklen anklager Hall for embedsnepotisme ved ansættelse af nogle fransklærere og er underskrevet -n- (jvf. s. 52).

Det kan altså konstateres, at Schandorph i almindelighed har benyttet forskellige faste mærker, hvert til sit nogenlunde veldefinerede formål. Og at han nu og da har fingeret at være en udefra kommende sagkyndig kommentator. Mens hans vekslen mellem de faste mærker har skullet give bladet bredde, har brugen af ad hoc mærker tillige haft mere personlige formål.

Med hensyn til artiklernes frekvens ses det, at Schandorph i den første ret fredelige periode fra 1867 til sommeren 1870 har skrevet gennemsnitlig 1-2 artikler om måneden. Derefter sættes tempoet op med den fransk-tyske krig og Pariserkommunen fra august 1870 til juni 1871, hvor han har skrevet 3-4 artikler månedligt. Herefter falder frekvensen til ca. 1 artikel om måneden i perioden juli 1871 - december 1875, men der er ikke tale om nogen særlig jævn fordeling¹². Det sidste halve år, januar - juni 1876, er der sket et opsving til ca. 4 artikler om måneden.

En forskydning i artiklernes art kan også konstateres. I den første periode indtil sommeren 1870 udgør de kortere anmeldelser og oversættelserne ca. halvdelen af artiklerne. De øvrige artikler skal dels klarlægge en partiafhængig position og dels vise, hvordan de nationalliberale har svigtet deres

¹⁰ Ikke at forveksle med S, som ikke er Schandorph.

¹¹ Heri nævnes både Arentzen og Kaalund, altså to af hans nære venner.

¹² Der er således en lang pause fra 12/11-73 til 1/8-74. I den periode er Schandorphs emneområder overtaget af en -N-, hvis stil og holdning ikke er Schandorphs. Måske skyldes denne pause arbejdet med disputatsen.

opgave som intelligenspartiet. Fra sommeren 1870 til foråret 1872 er det de europæiske forhold, som dominerer, men derefter får de indenlandske forhold overtaget. Mens han til og med Brandesrøret først og fremmest polemiserer mod de nationalliberale, bliver det i de senere år mest det forenede venstre, der må stå for skud. Anmeldelserne spiller fra udbruddet af den fransk-tyske krig ingen større rolle.

Bibliografi over Sophus Schandorphs artikler i Lollands- Falsters Stiftstidende, 1867-1876¹³

4/12-67+	Anm. af julelitteraturen	s.	
11/1-68+	Lidt om "Intelligentsen"	En Ikke-Politiker	
22/1-68	Teateranm.	∅	
19/2-68	Teateranm.	∅	
1/3-68	Teateranm.	∅	
4/3-68	Den højere uddannelse	∅	
20/3-68	Teateranm.	∅	
26/3-68	Den forestående valgmenighedslov	a+b	
15/4-68	Kunstanm.	∅	
22/4-68+	. "Om Aristokrati"	En Ikkepolitiker	
9/5-68	Kunst- og teateranm.	∅	
10/5-68	En Digter af Folket. Om Robert Burns efter Taine	∅	
27/5-68	Anm. af Bjørnsons "Fiskerjenten"	∅	
9/6-68	Folkeoplysningen	-g-	
22/6-68	Polemik mod Fædrelandet	∅	
23/6-68	Boganm.	∅	
4/7-68	"Om det lærde Skolevæsen"	∅	
20/7-68	Den offentlige debat	a+b	
26/7-68	Beranger	∅	
5/8-68	Københavnriet	a+b	
23/8-68	Københavnriet	a+b	
16/9-68	Den nye retskrivning	∅	
14/10-68	Det københavnske publikums affektation	∅	
27/10-68	Noget om et "Tidsspørgsmål" Demokrati og Dannelse	En Ikke-Politiker	
4/11-68	Det københavnske pressetyranni	∅	
22/11-68	Bellmann	∅	
19/12-68	Chefstillingen på Det kgl. Teater	a+b	
23/12-68	Undervisningen på pigeinstitutterne	-g-	
26/1-69+	Anm. af julelitteraturen	-α-	
3/2-69	Forsvar for statens støtte til kunst og videnskab	a+b	
23/2-69	"En dansk Skjødesynd". Dvs. Autoritetstro	En Ikke-Politiker	
3/4-69	Pressen	-g-	
3/4-69	Litteraturanm.	a+b	
4/5-69	Kunst- og musikanm.	∅	
12/5-69	Operaanm.	∅	
19/5-69	Operaanm.	∅	
13/6-69	Oversættelse (Alfred de Musset)	∅	

¹³ + udfor datoen betyder, at artiklen kan identificeres som Schandorphs ved hjælp af brevene. Understregning betyder titel.

31/7-69	Fædrelandet og Dagbladet	a+b
3/8-69	De nationalliberale	a+b
9/10-69	Valgene	a+b
24/11-69	En Tale. Om Orla Lehmann	a+b
12/1-70+	Anm. af julelitteraturen	-α-
1/2-70	Om en praktisk vis, doktrinær indstilling, herunder omtales Brandes' oversættelse af Mill	a+b
1/2-70	Anm. af P. Hjorts breve	-α-
4/3-70	Det kgl. Teater	-b-
26/3-70	Tonen i den offentlige debat	a+b
23/4-70	Kunstanm.	ω
31/5-70	Kritik af sprogrensere	a+b
23/8-70	Den fransk-tyske krig	-g-
24/8-70	Den fransk-tyske krig	-g-
31/8-70	Den fransk-tyske krig	-g-
1/9-70	Den fransk-tyske krig	-g-
13/9-70	Den fransk-tyske krig	-g-
23/9-70	Pangermanismen	-g-
29/9-70	Tyskland -g-	
6/10-70	Den fransk-tyske krigs europæiske konsekvenser	-g-
4/11-70	Den fransk-tyske krig	-g-
12/11-70	Den fransk-tyske krig fortsat	-g-
24/11-70	Tyskland og Danmark	-g-
3/12-70	Om kulturforfladigelsen	-g-
12/12-70	Forsvaret af Paris	-g-
18/12-70	Oversættelse fra Rodiers: Souvenirs historiques	ω
20/12-70	Europa som politisk tumpeplads	-g-
10/1-71+	Julelitteraturen	-a-
14/1-71+	Den fransk-tyske krig	-g-
24/1-71+	Den fransk-tyske krig	-g-
28/1-71	England i storpolitikken	-g-
2/2-71	Den fransk-tyske krig (Paris' fald)	-g-
12/2-71	Oversættelse af Giuseppe Massei	ω
15/2-71	Nødvendigheden af en åndelig og materiel rustning efter Frankrigs nederlag	-g-
25/2-71	Den fransk-tyske krig (fredsslutningen)	-g-
28/2-71	Den lærde skoles reform	-th-
4/3-71	Demokrati vs. reaktion i Europa	-g-
12/3-71	Taineoversættelse	ω
3/4-71	Bismarck og den tyske kultur	-g-
3/4-71	Det kgl. Teater	-α-
6/4-71	Bismarcks erobringspolitik og Danmark	-g-
18/4-71	Begyndende uroligheder i Paris	-g-
25/4-71	Den alm. valgret	-g-
8/5-71	Europas udvikling 1830-70	-g-
13/5-71	Kritik af reklamesystemet	a+b
16/5-71	Det kgl. Teater	-w-
23/5-71	Den europæiske udvikling	-g-

13/6-71	Pariserkommunens vandalisme	-g-
17/6-71	Forsvarsvæsenet	a+b
26/6-71	4. stand og dannelsens opg. i Europa	-g-
8/7-71	Omtale af Baggers pjece "Danmark og Tyskland"	-n-
3/8-71	Monrads valgnederlag i Helsingør	-n-
26/8-71	Den lærde dannelse og venstre	-g-
6/9-71	Bismarck m.v.	-g-
22/9-71	Polemik mod Fædrelandet	-hn-
17/12-71	Taineoversættelse	-t-
19/12-71	De europæiske mindretals krav om selvstændighed	-g-
19/12-71	Et par litterære anm.	-a-
28/12-71	Henrettelserne i Paris	-g-
17/1-72	Embedsstanden	-g-
24/1-72	Europæisk hykleri	-g-
19/3-72	Er der virkelig Aandsfrihed i Danmark?	N.N.
13/4-72	Socialismen	-g-
7/5-72	Anm. af G. Brandes: Forklaring og Forsvar	-t-
9/5-72	Anm. af J.L. Ussing: Niels Lauritz Høyens Levnet	-α-
14/5-72	Socialistsagen (altså i Danmark)	-q-
23/5-72	Bismarck og tidens positivisme	-g-
19/6-72	Kvindelige fagskoler i København	-p-
27/6-72	Kulturcauseri	--
3/7-72	Findes der en 3. udvej mellem venstre og nationalliberale?	-s-
16/7-72	Billes valgkampagne i Jylland	-s-
3/8-72+	Venstre og de nationalliberale	-n-
14/9-72	Læserbrev om valgkampen	-n-
28/9-72	Venstre og de nationalliberale	-n-
8/1~-72+	"Lidt Tak for sidst til Hr. Ploug".	
	Svar på et angreb i Fædrelandet 2/10	-n-
5/12-72+	Polemik mod en nationalliberal indsender, M, i bladet	-n-
28/1~-73	Den lærde skole	-r-
4/3-73	Folkeundervisningen, almueskolevæsenet	-n-
18/3-73	Polemik herom (modindlæg 11/3 & 29/3)	-n-
10/4-73	Bognyt. Anm. af en udg. af Hebræerbrevet	-α-
12/4-73	Anm. af dr. A. Mehren: Den nyarabiske romance	- ω -
29/4-73	Den politiske situation	-n-
8/5-73	Finansloven	-n-
28/5-73	Notits om nepotisme i kulturministeriets embedsbesættelser	-n-
4/6-73	Forholdene i Frankrig	-g-
7/6-73	Det kgl. Teaters utidssvarende repertoire	-α-
24/7-73	Forfatterne på finansloven	-β-
4/8-73	Den indenlandske politik	-n-
17/9-73	Om nødvendigheden af national enighed	-n-
12/11-73	Finanslovens forkastelse	-n-
1/8-74	Det forenede venstre	-n-
4/8-74	Politiske klicheer	-n-

16/9-74	De nationalliberale, folkeundervisningen	-n-
26/9-74	International moral	-g-
14/10-74	Tilskud til nationalteatret (dvs: Det kgl. Teater)	-α-
20/10-74	Det nye ministerium	-n-
27/10-74	Om et angreb i Morgenbladet på Ploug	-a-
28/10-74	Praktiske evner i politik	-n-
27/1-75	Det forenede venstre	-n-
3/2-75	Den tyske krigsmaskine - grundtvigiansk folkevæbn.	-n-
8/2-75	Svar på angreb fra Morgenbladet 3/2	-n-
22/6-75	Anm. af Al. Schumachers Bødtcher-biografi	-w-
7/8-75	Truende storpolitiske forhold, venstres småtskærne politik	-n-
2/10-75	Tilbageblik på det nationalliberale partis hist.	-n-
13/10-75	Fortsættelse heraf	-n-
23/10-75	Om forfølgelsen af G. Brandes	-α-
26/10-75	Fortsættelse af artiklerne fra 2/10 & 13/ 10	-n-
30/10-75	Behovet for højere lærerlønninger	-n-
6/11-75	Den nye tids økonomiske liv	-n-
18/11-75	Håb om politisk reformsamarbejde	-n-
30/11	Købstæderne og landet	-n-
30/11-75	Anm. af en fortælling af "Jean Pierre"	- ω -
6/1-76	Den politiske situation	-n-
20/1-76	Kommunale sagers politisering	-n-
27/1-76	Udenlandske forhold	-g-
8/2-76	G. Brandes: "Naturalismen i England", anm.	-α-
12/2-76	Venstre og kunsten & videnskaben	-n-
17/2-76	Venstre	-n-
7/3-76	Husarrekrutsagen	-n-
7/3-76+	Anm. af Gustav Freytag	-α-
21/3-76	Anm. af Arentzen: "Baggesen og Oehlenschläger"	- ω -
28/3-76	Venstre	-n-
4/4-76	Fortsættelse heraf	-n-
11/4-76	Befæstningsspørgsmålet	-n-
18/4-76	Befæstningsspørgsmålet og valget	-n-
22/4-76	Opfordring til at stemme mod venstre	-n-
2/5-76	langt citat fra Taine	-α-
4/5-76	Valget	-n-
23/5-76	Om retten til at ræsonnere over politik uden at tage partipolitisk parti	-n-
24/5-76	Grundtvigianismen	-n-
30/5-76	Husarrekrutsagen	-n-
7/6-76	Tilbageblik på den danske forfatningsudvikling	-n-
13/6-76	Støtte til kunst og videnskab	-p-
27/6-76	Nekrolog over redaktør Chr. Jørgensen	-n-
4/7-76	Om politikken	-n-

De følgende fem kapitler er sådan disponeret, at de første to behandler Schandorphs krisebevidsthed og hans opfattelse af, hvordan krisen kan hæves. Dernæst følger tre kapitler om hans forsøg på at

forstå og tage stilling til de følgende års store udfordringer til hans optimistiske humanisme, nemlig den fransk- tyske krig og Pariserkommunen 1870-71, Brandesrøret og det borgerlige Danmarks repression 1872 og det forenede venstres fremgang og kamp for parlamentarismen 1872-76.

KAPITEL II

Udgangspunktet 2: Schandorphs skolesyn og position mellemparterne 1868-70

I sin første artikel i Lollands-Falsters Stiftstidende 4/12-67 erklærer Schandorph fra kunstens stade sin tro på fremskridtet. Men han betragter den nuværende tilstand som en opløsnings- og overgangstid:

"Men naar et nyt Liv har ordnet sig paa Grundlag af de storartede Bestræbelser paa de praktiske Enemærker, naar den "bevæbnede Fred", enten gennem voldsomme Katastrofer eller gennem en rolig Udvikling (hvis det Sidste kan tænkes:), gaaer over til en virkelig Fred, vil Kunstens Gjenfødelsestid slaae, og da vil den igjen opstaae, beriget ved Alt, hvad Menneskeaaend i den mellemliggende Tid har oplevet. Derfor gjælder det i Nedgangstiderne, hvor den store Frembringelse standser, om at bevare Traaden mellem Fortid og Fremtid."

De storartede bestræbelser, Schandorph sigter til, er de demokratiske og humane ideers udbredelse, som - trods mange tilbageslag - har fundet sted siden den franske revolution. Demokratiets udviklingsproces i Danmark kan ganske vist blive både hård og langvarig - demokratiet er endnu inde i sin besværlige og ucharmerende "lømmelalder" - men han er sikker på, at der kun er tale om et tidsspørgsmål, inden den vil blive ført igennem (jvf. 27/10-68). I en sådan overgangstid er det vigtigt at bevare det historiske perspektiv og det gode i traditionen, og det er her Schandorph mener at kunne yde sit beskedne bidrag.

Som nævnt i foregående kapitel formulerede Schandorph fra begyndelsen sin grundopfattelse af individ og samfund i nogle artikler under mærket, En Ikke-Politiker. Der er i alt 4, men der er ikke tale om egentlig sammenhængende artikler, og de er næppe skrevet efter nogen forudlagt plan. Snarere har han valgt at bruge dette pseudonym til de mere livsanskuelsesmæssige indlæg, mens han har brugt andre mærker til de dagsaktuelle indlæg. Betegnelsen, En Ikke-Politiker, er i sig selv bemærkelsesværdig, for så vidt som artiklerne udgør en lang begrundelse for hans politiske standpunkt. Det må derfor betyde, en ikke-partipolitiker, for han tager netop ikke sit udgangspunkt i partipolitikken, men i et kulturhistorisk og filosofisk syn på menneske og samfund. At redegøre for denne opfattelse, som den navnlig fremgår af ikke-politiker artiklerne, er derfor, mener jeg, et godt udgangspunkt for denne del af specialet.

De fire artikler er "Lidt om "Intelligentsen"" 11/1-68, "Om Aristokrati" 22/4-68, "Noget om et "Tidsspørgsmaal"" 27/10-68 og den temmelig korte "En dansk Skjødesynd" 23/2-69.

Den første handler om den sande dannelses omfang og ideelle betydning i samfundet sammenholdt med de faktiske politiske og institutionelle tilstande. Den anden anskuer dannelsen fra en mere eksistentiel synsvinkel og modstiller den i sandhed dannede personlighed med forskellige fejltyper. Den tredje anlægger et historisk perspektiv på udviklingen af demokrati og humanitet, dvs. af sandt demokrati. Den fjerde modstiller den traditionelle danske autoritetstro med idealet om fri personlighedsudfoldelse og selvstændig stillingtagen. Altså autoritetstro som fremmedgørelse.

Bag alle artiklerne ligger et normativt menneske- og samfundssyn, som jeg vil forsøge at skitsere i det følgende. Men som prøve på Schandorphs stil og problemorientering vil jeg indledningsvis aftrykke den første af artiklerne i sin helhed:

Lidt om "intelligentsen"

Dette Ord er blevet et Stikord i vore politiske Kampe; fra een Side pukker man paa sin Intelligents, fra den modsatte Side paastaer man, at man ingen Ret har dertil, og Ordet er i et vist Parties Organer næsten blevet et Spotord. Hvilket af Partierne har Ret? eller have de begge Uret?

I og for sig betegner Ordet den Indsigt, den alsidige Forstaaelse, som fremgaaer af Aandens Beskjæftigelse med Tænkning og Studier (intelligo paa Latin: jeg forstaaer, jeg indseer). Da nu Verdensudviklingen fører med sig, at det Gebet, som den menneskelige Tanke bearbejder, stadig mere og mere udvides, saa følger deraf, at det bliver mere og mere vanskeligt for Enkeltmand at naae til en alsidig Indsigt; han nødes til at indskrænke sig til et vist Omraade, alt efter hans særegne Naturbegavelse og de Omstændigheder, hvorunder hans Udvikling finder Sted.

See vi nu hen til de yderligst Gaaende paa begge Sider, saa paastaes der fra den ene Kant, at den saakaldte klassiske Dannelse giver en Overlegenhed paa alle Punkter, specielt ogsaa i det politiske Liv, medens Modpartiet lader haant om denne Dannelse og endog anseer den for unyttig eller skadelig.

Udførligt at udvikle det Dannelsesstof, som Oldtiden, dvs: den græske og romerske, byder os, vilde kræve et Apparat og en Plads, som vi ikke raade over; vi maae nøies med nogle flygtige Antydninger. Det antike Liv ligger saa langt tilbage, at vi roligt kunne overskue det i dets Heelhed; det havde en eiendommelig klar Afrunding og Simpelhed, en Konsekvents, der ogsaa afprægede sig i Sprog og Fremstillingsviis. Og hvad det græske Liv angaaer, da var det gennemstrømmet af en saa fiin Skjønhedssands, af en saa ædel Interesse for Aandslivets Mangfoldighed, at det for den, der alvorligt og med aabent Øie har beskjæftiget sig dermed, indeholder en udtømmelig Kilde til vækkende Aandsforædling. I den græske og romerske Oldtid er en heel verdenshistorisk Tidsalder bestemt afsluttet; men selv da Verden havde faaet en ganske ny Skikkelse, og andre Folkeracer bevægede sig paa Historiens Skueplads, Selv efter at disse gennem den tidlige Middelalders brogede Kampe havde arbejdet sig ud af det første Barbari, og et aandeligt Liv begyndte at røre sig hos dem, bleve de Levninger af det antike Liv, som vare nedlagte i de Gamles Skrifter, Stof for Granskning og Kilde til Oplysning. Et flygtigt Blik paa Kulturens Historie viser klart nok, hvad den "klassiske" Dannelse har haft at betyde; umiddelbart før de store Bevægelser, der omformede hele Livet og førte Middelalderen over i den nye Tid: Amerikas Opdagelse, Bogtrykkerkunstens Opfindelse, Reformationen, gik netop en gjenoplivet Sands for Oldtiden, et storartet Studium af den, der ligesom gav den nye Tids Forkæmpere Holdning og Sikkerhed i Tanke og Udtryk og gav dem Vaaben ihænde til at kæmpe for den religieuse og borgerlige Friheds Sag, der ganske vist endnu langt fra var vunden, men dog gjorde et mægtigt Skridt fremad. Kaste vi derimod Blikket paa Nutiden, saa stiller Forholdet sig noget anderledes. Dengang var den samtidige Kultur aldeles Intet ved Siden af Oldtidens; nu har der derimod udviklet sig en selvstændig Civilisation; mange Videnskaber, der have udøvet en uhyre Virkning paa det praktiske Liv og som vare Oldtiden aldeles ubekjendte, ere opstaaede; vi skulde blot henpege paa Naturvidenskaberne og deres store Resultater. Den, der altsaa vil tilegne sig "Intelligents" efter Nutidens Fordringer, kan ikke udelukkende søge den i "klassiske Studier"; hans Øie maa ogsaa aabnes for, hvad den nyere Tid har udrettet, ikke alene i den nysnævnte Retning, men ogsaa i saa mange andre, som Literatur, Kunst o.s.v. Have nu de, der selv kalder sig "de Intelligente", have alle de, der regne sig selv til den Klasse, virkelig en saa stor og alsidig Dannelse? Vi beklage, at vor Erfaring nøder os til bestemt at benægte dette. Vi skulle villigt indrømme, at man ikke behøver at slæbe al den Detail, som Skolen og dens forberedende Underviisning giver En, gennem hele Livet, og at en Mand ikke kan kaldes uintelligent, fordi han har glemte Ramserne i sin latinske Grammatik og Formlerne i sin Trigonometri; men vi driste os til at paastaae, at den store Fleerhed af de Mænd, der fra den lærde Skole og Universitetet ere gaaede ud i Embedslivet, slet ikke have noget Totalindtryk af den Aand, som deres Ungdomsdannelse har tilsigtet at vække hos dem. Vor Embedsstand er i Regelen hæderlig og samvittighedsfuld, savner vel ei heller Fagdygtighed; men vil man hos den søge større

Aandsfrihed, virkelig Liberalitet, mere Uafhængighed af Standsfordomme og Standsegoisme, da finder man næppe Mere deraf - ganske vist vel eiheller Mindre - end hos andre Stænder i Samfundet. Vi skulde slet ikke have fremført slige Yttringer, hvis ikke den Fordringsfuldhed, der fra denne side saa stødende er traadt op mod politiske Modstandere, havde bevæget os dertil. Forøvrigt har Sagen en meget naturlig Grund. Staten fordrer nu engang, det forekommer os rigtignok med Urette, at de fleste af dens egentlige Embedsmænd skulle have gennemgaaet den saakaldte lærde Dannelse. Følgelig blive Folk, der ville gaae Embedsveien, og maaske have Evner til at blive fortræffelige Byfogeder, Kontoirchefer, Sagførere, Læger etc., tvungne til at gaae den lange og kostbare Skole- og Universitetsvei, indlade sig i Studier af saa mange forskjelligartede Ting, som de maaske slet ikke kunne tilegne sig paa fri og aandelig Maade, men med forfærdeligt Slid maae arbejde ind i deres Hukommelse, for at gaae gennem den chinesiske Række af Mandarinprøver, som man har en saadan Kulsvietro paa her i Landet. Det forekommer os, at den videnskabelige Dannelse i snævrere Forstand altid maa blive faa Udkaarnes Sag, og at det er en fysisk Umulighed, at vort kjære Fædreland kan producere godt og vel et Par Hundrede Videnskabsmænd om Aaret; det forekommer os, at den "klassiske" Dannelse er meget for god til at ødsles paa Folk, der ikke faae andet Resultat ud af den, end Gloser og Brokker; men det forekommer os ogsaa, at Folk, der kunne være overmaade flinke, brave og dygtige til practisk Embedsvirksomhed, ere for gode til at spille deres Ungdom med at hugge sig igjennem en Lærdomsmasse, der slet ikke staaer i Forhold til eller kan have synderlig Betydning for den snævre Kreds, som de senere skulle virke i.

Men selv om de, der tillægge sig Hædersnavnet: "de Intelligente", virkelig vare værdige til at bære det, vilde det give dem en udelukkende Adkomst til at spille den politiske Hovedrolle? Vistnok kræve de høiere Poster baade en speciel Sagkundskab og et vist aandeligt Overblik; men vi tale her om Pladserne i Folkerepræsentationen. Denne, synes det os, maa naturlig fremgaae af de Klasser, der repræsenterer de reale Interesser, der navnlig betinge Landets Existents, altsaa under vore Forhold - lad os kun tale frit - af de store og smaa Bønder, næringsdrivende og handlende Borgere. At en Tilsætning af et "intelligent", virkelig i Besiddelse af høiere Dannelse værende Element er uundværligt for mange Sagers Behandling, skal indrømmes med stor Glæde. Det bør være en Æressag for en demokratisk Folkerepræsentation, at respektere og beskytte de aandelige Interesser - de religiøse, videnskabelige og kunstneriske - Grækerne i deres meest demokratiske Tid kunne i den henseende være os et lysende Exempel, da f. Ex. det Offentlige sørgede for, at de fattige Borgere fik Adgang til Theatret - og den bør optage i sin Midte Folk, der særlig repræsenterer disse Interesser. Fremdeles byder Retfærdighed os ogsaa at indrømme, at de Forhold, som Enevoldsregjeringen frembragte hos os, sammentrængte al praktisk Forretningsdygtighed hos Embedsmændene, og at det derfor var en naturlig Følge, at disse i vor Friheds første Aar kom til at spille en fremragende Rolle i den lovgivende Forsamling og det politiske Liv. Men jo mere den politiske Udvikling skrider frem, desmere maae netop andre Klasser end den lille Skare, der virkelig kan kaldes "intelligent", og den store Mængde Embedsmænd, der hidtil have tillagt sig dette Navn, give Pladsen for praktiske og af Regjeringen uafhængige Folk, større og mindre Landbrugere og industri- eller handelsdrivende Borgere. Og da maa man ogsaa ønske, at vort Demokrati vil ophøre at bruge Ordet "Intelligents" som et halvt Skjældsord og vil lære at vurdere de velsignelsesrige Virkninger, som de aandelige Sysler gennem mangfoldige, i det Enkelte vanskelig beviislige Mellemlid, men ikke destomindre ved Øiensynlige Resultater udøve til Samfundets Forædling og til Nationens Ære.

En Ikke-Politiker

Med denne artikel har Schandorph villet besvare spørgsmålene om dannelsens indhold, dens vækstbetingelser og dens betydning for den enkelte og - især - samfundet. Og han har modstillet

denne ideelle betragtning til de faktiske forhold i undervisningssystemet og i det politiske liv. Der er en vision om "et samarbejdende folkestyre" i artiklen. Målet er en folkerepræsentation i junigrundlovens ånd, hvor hver enkelt repræsentant ud fra sine særlige forudsætninger bidrager til helhedens bedste. Men det kræver oplysning og god vilje, og det vil i realiteten sige "dannelse". Og hermed rejser spørgsmålet om Schandorphs menneskesyn sig.

Mennesket er efter Schandorphs opfattelse hverken blot godt eller ondt. Han afviser således både Rousseaus' og Hobbes' menneskesyn (jvf. 8/5-71). Mennesket er "et med Mulighed til begge Dele, af mangfoldige Instinkter, Lidenskaber og Aspirationer sammensat Væsen" (27/1-75). Det må kæmpe med godt og ondt i sit eget væsen, og dog tror han på "det Gode og Ædle i Menneskenaturen, og paa, at dette trods al nødvendig endelig Ufuldkommenhed er dens inderste Væsen".(8/5-71)¹⁴. I artiklerne af En Ikke-Politiker skriver han, at de onde instinkter er almenmenneskelige, og at de har deres rod i den fælles egoisme. Men også at der er nedlagt en trang i mennesket til en mere almen dannelse. Dette betegner Schandorph som "Menneskets humane Side".

"Enhver menneskelig Begyndelse er umoden, raa, om man vil; den knap voxne Lømmel, med de store daskende Lemmer, den klangløst brummende Overgangsstemme og sin glubske Appetit, er ikke noget æsthetisk skjønt Skue; men Perioden maa gjennemløbes, den ungdommelige Kraft og Skjønhed har en Larve- og en Puppertilstand, hvori den lønligt sætter Vinger. Ethvert nyt Princip er, inden det ret faaer fast Fod i Virkeligheden, raat og umedgjørligt, hensynsløst mod, hvad der stiller sig iveien for det, og det er derfor ikke at undre sig over, at den demokratiske Opposition mod Embeds- og Universitetsvæsenets Herredømme stundom retter sig mod Livsformer, hvori Modpartiet med Rette eller Urette har rost sig af at være ret egentlig hjemme, f. Ex. det Videnskabelige, Literaire og Kunstneriske. Men hvad vilde nu være det Naturlige for disse Mænd, der med hele deres Sjæl levede i disse ædle Regioner? Efter vor ringe Mening at gjøre Alt for at hæve dem, som Skjæbnens Ugunst hidtil havde holdt fjernt derfra, op mod Sandhedens og Skjønhedens evige Lys" (27/10-68) .

Det citerede stykke giver et godt indtryk af Schandorphs position. Han fastholder dannelsesstraditionens idealer og angriber dens aktuelle repræsentanter for at svigte deres samfundsmæssige opgave som opdragere. Menneskenes vilkår er og må være forskellige både fra naturens og samfundets side, og en radikalt gennemført lighed er derfor en umulighed (22/4-68). Men man bør stille de største fordringer til de bedst udrustede, og hvis disse kom den menige mand i møde på den rette måde, "med Selvfornægtelse og Taalmodighed", ville han også vide at modtage det, "saasandt som der af Naturen er nedlagt Evne og Trang i ethvert Menneske til at nyde og tilegne sig, hvad der er skjønt og ædelt" (27/10-68). Selv om Schandorph skynder sig at tilføje, at hans holdning ikke er udtryk for en "fantastisk Filanthropisme", men alene hviler på "en Tro paa det ædle Menneskelige og en Sympathi for dem, hvem uheldige Fødsels- og andre ydre Vilkaar gjenne bort derfra" (27/10-68), så er der alligevel en "fantastisk" vision bag hans kritik. En vision om et samfund af gensidig tillid mellem samfundsklasserne, og hvor kunst og videnskab er ideelle kræfter, der virker i alle, hvert på sit trin, og hvis ypperste bærere med rette respekteres som opdragere, ligesom de selv med ydmyghed overfor idealerne og deres egen samfundsmæssige opgave respekterer enhver i sit virke: "thi en virkelig universel Dannelse vil vide at hæve sig over de tilfældige, for et større Syn forsvindende Forskjelle og bekjende sig til Sætningen: "Nihil humani a me alienius puto" (22/4-68). Kort sagt idealet om et samfund som en harmonisk velfungerende organisme, dvs. det humane og demokratiske samfund.

¹⁴ Selv om disse citater er taget fra senere artikler, er de dækkende for hans opfattelse også i 1868, som jeg her omtaler.

I forhold til dette menneske- og samfundsideals "brave" praktiske folk og dets elite af sande åndsaristokrater har Schandorph i "Om Aristokrati" og i "En dansk Skjødedynd" behandlet en række afvigelse eller fejltyper. Problemet behandles ud fra en eksistentiel synsvinkel: fejltyperne fremkommer på grund af individernes altfor store autoritetstro og/eller falske prætentioner, som hindrer dem i en ægte, fri og selvstændig udfoldelse og stillingtagen. Herhjemme kan en "simpel" mand f.eks. ikke sætte sig på à Porta, som han ville kunne i Frankrig, og blandt "aristokratierne" anerkender han kun det "personlige". Pengearistokratiet beskrives som materialistisk og ofte også snobbet, og dannelsesaristokratiet herhjemme udgør et korporationsaristokrati. Dets medlemmer har gennemgået "en Række Mandarinprøver" og har gennem denne "Skoledannelse" fået en række færdigheder. Men "bæres den ikke op af noget Eiendommeligt i Personligheden, der gjør den til en lydige Tjener, vurdere vi den ikke saa høit, at vi kunne indrømme den Ret til at brede sig med store Fordringer og banlyse, hvad der staaer udenfor den, til Tørvemosen". Og han fortsætter: "Tørvemosen er i ethvert Tilfælde et sundt Naturprodukt". "Skoledannelsen" er altså så at sige kunstig, noget blot tillært, som ikke er blevet integreret i personligheden, en form for fremmedgørelse. Der er i Schandorphs menneskesyn to overordnede værdikriterier: et som angår den personlige oprindelighed, og som kan findes i alle stænder, og et som kun kan nås gennem en universel dannelse.

- Man skimter dannelsesvejens triade, som Schandorph havde mødt den bl.a. hos Goldschmidt, bag disse kategorier, hvor den universelle dannelse forener og optager den personlige oprindelighed og skoledannelsens færdigheder i en højere syntese.

For yderligere at belyse Schandorphs personlighedsfilosofi vil jeg på dette sted indføje et afsnit om hans samtidige digtning, nemlig de dramatiske scener fra 1867, "Ude i Skoven", og digtcyklen, "Et Fald" i "Nye Digtninger", 1868.

"Ude i Skoven" udkom anonymt kort efter hans bryllup med Ida Branner, og det har som meget af hans senere forfatterskab et selvbiografisk islæt. Helten, Karl, er som "en veivild" i sit eget væsen og spørger angst, om han kan "skue klart i Verdenslivet?" (s. 6). Han har desillusioneret trukket sig tilbage fra studenterlivet, selv om det er den ældre skeptiker, Kristian Brandt, der formulerer kritikken i ord. - Brandt-skikkelsen minder stærkt om Kristian Arentzen. Brandt spotter studenterne for deres letkøbte idealisme. De vil både slå sig til riddere på tidens ideer og spidsborgerligt sikre sig de gode embeder. I modsætning til deres opportunistiske skildres Karl som ideelt søgende, han har aldrig delt "den Higen mod det endeligt Bestemte, Positive", men har forgæves søgt "at see Ideens Stjernestraales Skin / fra Jordens Vande kastes mildt tilbage" (s. 21f.). Han har derfor vendt sig til den græske oldtid og har der fundet, hvad han søgte.

"Men vendte jeg mig saa mod Nutids Liv, / jeg hørte dumpe Larm, som mig forvirred, / mit Blik som gjennem tykke Taager stirred, / og øined kun en smaalig, usel Kiv, / hvis Maal var Alting jævnt at nivellere / til kjedelig Respektabilitet, / blandt Børsartikler kunde figurere, hvad Tiden kalder Idealitet" (s. 25f.). Det eneste sted, hvor han virkelig finder fred og løftelse er i naturen - "Ude i Skoven". Han er splittet mellem sin indre og ydre verden, indtil han genfinder sin barndoms veninde og ved hendes tillid vinder styrke til som karakter at kunne gribe ind i livet (s. 110).

Brandt har i sin ungdom forbrudt sig mod sin elskede, og hans oprindelige idealitetstrang er slået om i selvforagt og menneskeforagt i det hele taget. Der er stof i ham til en dæmonisk forfører, men Karls oprigtige idealitetstrang overvinder hans skepticisme, og han opnår en sen forsoning i stykkets slutning, hvor alle de, der fortjener det, lykkeligt forenes.

Schandorph har i digterisk form villet udtrykke sit personlighedsideal, dels positivt og dels i kontrast til forskellige typer. Der er de jævne, brave borgerfolk fra artiklerne, men de er ikke alle brave, for der er også typen på en egoist iblandt dem. Og der er studenterne, som gennem student Jespersen repræsenterer skoledannelsen. Helten går sin dannelsesvej fra barndommens harmoni over ungdommens ideelt betingede forvildelser til syntesen af disse tilstande, og Brandt får en sen

tilgivelse efter at have forspildt sit liv på grund af sin brøde. De unge småkårsfolk får hinanden uden videre dikkedarer, kun den egoistiske partikulier må se sine ønsker forpurret. Retfærdigheden har sejret.

I "Et Fald" vækker den døende sangerinde, Mariquita, en heftig lidenskab i den fromme munk, Lelio. Han er typen på den "dæmoniske" forfører, dvs. den hvis idealitetstrang er vakt, men ikke har formået at danne sig som karakter, og som derfor fortvivlet flygter for det gode (jvf. Kierkegaard). Fader Lelio flygter fra klostret, bliver sanger og en sand Don Juan. Her finder ingen forsoning sted, han er til det sidste splittet mellem to modsat rettede lidenskaber: den religiøse og den dyriske. Som modstykke hertil har Schandorph sat Mariquita-skikkelsen:

"Svart du feiler, hvis du tænker, / at mit Liv var gudsforladt; / naar fra Scenens Brædt min Stemme / bar de Toner frem for Lyset, / følte jeg min Gud mig drive, / følte jeg hans Livsens Aande lægge
Klangen paa min Tunge ... Tro ei, at jeg vil benægte, / at i mine Toner suste / ofte Lidenskabens
Storme. / Ofte Glædens vilde Orgier; / men i Sligt er Gud tilstede, / mere kraftigt, mere fyldigt, end
i hæse Skæmmepræknere og i golde Munketanker. / Overalt, hvor Livet løfter / sig med Kraft og
Sving og Fylde, / overalt, hvor Sjælen vækkes / op af træg og aandløs Døsen, / vifter stærkt Guds
Aandepust" (s. 107f).

Det er ikke lidenskab, der er noget galt med, men den kristne dualisme. Mariquitas besættende magt over Lelio skyldes hans egen ufrihed. Schandorph har med dette digt givet sit bidrag til samtidens debat om "Dualismen i vor nyeste Philosophie"¹⁵

Der er en vis uklarhed omkring begrebet "dualisme". I 1860'erne og 70'erne betegnede afvisningen heraf en forkastelse af troen på en transcendent gud og dermed også af muligheden for mirakler og af det kristne askese- og ydmyghedskrav¹⁶. Men "dualisme" er senere kommet til at betegne en afvisning af en psykologisk og samfundsmæssig determinisme.

Det er kun i den første betydning, Schandorph var "monist". I den moderne betydning af ordet var han "dualist" - som når han f. eks. skelnede mellem højere og lavere drifter eller bebrejdede de dannede, at de handlede ud fra personlige og standsmæssige interesser i stedet for at gøre sig til redskaber for helhedens vel. I nyhumanismens ånd mente han, at den enkelte havde mulighed for, ja både ret og pligt til at udvikle sin fulde menneskelighed i dens individuelle ejendommelighed, og at dette kun kunne ske inden for et menneskeligt fællesskab. "Fuld menneskelighed" og "menneskeligt fællesskab" forstået i normativ forstand som modsætning til det Hegel kaldte "partikulære interesser". Det er således betegnende, at det ikke er nogen rå eller egoistisk lidenskab, Mariquita-skikkelsen udtrykker, men en forædlet, universel lidenskab for sit kald som kunstner og menneske. Hun er autentisk, idet der er harmoni mellem hendes natur og hendes budskab - i modsætning til Lelio. På samme måde er "Thomas Fris' Historie" fra 1881 ikke anlagt som en naturalistisk desillusioneringsroman, men som en egentlig dannelsesroman i Goldschmidts forstand.

Fra et sådant standpunkt, hvor samfundets krise forstås som resultatet af manglende "dannelse" hos borgerne, altså som individuel egoisme såvel som gruppeegoisme, er det klart, at undervisningssystemet må få en central placering. Jeg vil derfor i det følgende afsnit karakterisere Schandorphs skoletanker og hans angreb på "skoledannelsen".

¹⁵ I Schandorphlitteraturen har man ikke interesseret sig for idéindholdet i "Et Fald" (jvf. bl.a. Vilh. Andersen i "I11. Dansk Litt. Hist.", bd. 1V, s. 264) og dermed heller ikke for dette tidlige og markante opgør fra Schandorphs side med den autoriserede kristendom (jvf. s. 7 om Spinozas betydning for Schandorph).

¹⁶ Sv. Møller Kristensen har i sin nye bog om Georg Brandes fastholdt denne ældre brug af begrebet, når han viderefører Brandes' betegnelse om sig selv som "monist".

KAPITEL III

Schandorphs kritik af "Skoledannelsen", altså af den herskende dannelse, som han betragter som alene et kunstprodukt, er både rettet mod uddannelsesinstitutionerne, der forsømmer deres virkelige opgave, og mod denne dannelses politiske og kulturelle bærer, nemlig de nationalliberale, som er fornemme, doktrinære og selvgode. Jeg vil først omtale hans skoletanker og derefter hans angreb på de nationalliberale.

Schandorph angriber i en række af sine indlæg i Lollands-Falsters Stiftstidende skoleundervisningen i Danmark for at være formalistisk og selve undervisningssystemet for at fremme denne formalisme. Almueskolens lærerlønninger er for dårlige til at tiltrække betydelige lærerkræfter, og som et betegnende træk ved undervisningen nævner han, at religionsundervisningen hviler på en halvdogmatisk katekisationsmetode i stedet for at appellere til den religiøse følelse. Det fratager børnene lærelysten, og forældrene ser ikke nytten af at lade børnene blive så længe som muligt i skolen.

"Er det dog ikke et temmelig billigt Forlangende, at de Mænd, der en Gang kunne indtræde i den lovgivende Forsamling, ere istand til paa en anstændig Maade at kunne udtrykke sig mundtligt og skriftligt; men mon det nu er Tilfældet? Var det ikke godt, om de kjendte Lidt til vort og andre Folks Historie, at de fik deres Syn udvidet udover de nærmeste Gjærder? Hertil behøves ingen systematisk Schemalærdom efter store Lærebøger; livlig Fortælling og Læsning paa Skolen vilde her kunne udrette Meget; Kundskab til Naturen vilde naturligt erhverves og fremmes ved Udflugter i selve Naturen, naar Læreren gav Eleverne Veiledning i at kjende de Planter og Mineralier, som man traf paa, og paa den vakte Sands vilde sikkert Mange kunne bygge videre, naar de selvstændigt traadte ud i Livet." (9/6-68).

Pigeinstitutternes undervisning er ikke mindre fordærlig. At pigerne lærer sprog kan være godt nok, men fejlen er, at de aldrig trænger virkelig ind bag det sproglige og under den nuværende form især får stimuleret deres forfængelighed. De ville have langt mere glæde af at beskæftige sig med humaniserende fag som historie, geografi og naturlære (23/12-68). I et par senere artikler fra 70erne (1/2-70 & 19/6-72) taler Schandorph positivt for kvindernes ret til at tage sig noget fornuftigt til, til gavn for deres udvikling og selvstændiggørelse. Han understreger dog, at:

"Emancipation i amerikansk Forstand forekommer os at være en Karikatur, og at enhver Emancipationsbestræbelse, der ikke respekterer den kvindelige Natur og aandelige Organisme, for os staa som en gold Doktrin, der ingen varig Rod kan finde i Virkeligheden, ligesom vi indrømme at Hensynet til det Skjønne, ja selv det Tækkelige bør tages i Betragtning ved de Livsstillinger, som man vil aabne for Kvinden." (19/6-72).

Men mest beskæftiger han sig naturligt nok med sit eget personlige erfaringsområde, den lærde skole. I artiklen 11/1-68 om "Intelligentsen" vovede han den påstand, at den "store Flerhed af de Mænd, der fra den lærde Skole og Universitetet ere gaaede ud i Embedslivet ikke har modtaget noget Totalindtryk af den Aand, som deres Ungdomsdannelse har tilsigtet at vække hos dem." (cit. s. 21). Som årsager hertil anførte han dels lektieterperiet og den åndløst pedantiske fokusering på grammatik, årstal o.l., dels selve eksamenssystemet og dels, at skolen sigter mod at bibringe alt for mange af eleverne en egentlig videnskabelig dannelse, som de hverken har evner til eller får brug for.

Bag hele denne kritik af undervisningssystemet, som Schandorph sammenfattende betegner som "formalistisk", ligger den grundtanke, at undervisningen skal tage eleverne hvor de er og stimulere dem til at udfolde deres fulde menneskelige potentiel i deres individuelle ejendommelighed. Desuden skal de bibringes en række praktiske færdigheder af betydning for deres senere erhverv. Undervisningen skal altså både have et humant almindennende og et praktisk sigte. Og undervisningsmetoden skal være igangsættende og bygge på elevernes egen videlyst. Med nutidens

fagbegreber kan man sige, at han kritiserede en dominerende "teknokratisk" pædagogik, og at han gjorde det ud fra en "eksistentiel" pædagogisk position. Men det må selvfølgelig tilføjes, at hans ideal om en oplyst human dannelse var nyhumanismens relativt veldefinerede begreb herom.

I sine erindringer fra 1889 har Schandorph skrevet om den personlige erfaringsbaggrund for sin kritik, som han havde fra sin tid som elev på Sorø Akademi 1848-55 og senere fra sin egen tid som lærer ved forskellige skoler i 1860erne og 70erne. Der er ingen grund til her at gå nærmere ind på det. Synspunktet er det samme som i artiklerne. Det er også her formalismen, han angriber, dels i selve fagindholdet og dels i lærernes upersonlige holdning til eleverne¹⁷.

Som en konsekvens af sin kritik af den lærde skole foreslog Schandorph i den første af sine længere artikler om skolevæsenet 4/10-68, at den hidtidige embedsmandsskole skulle omdannes til en højere elementarskole:

"Den Opfattelse begynder allerede at dukke op paa flere Steder, at det er en uheldig Arv fra den absolutte Kongemagts Tider, at anlægge det lærde Skolevæsen paa Uddannelsen af tilkommende Embedsmænd. Det vilde være langt naturligere og sikkert bære langt rigere Frugt for vor sociale Udvikling, om netop Mænd, der vare bestemte for en større praktisk Virksomhed, tillige erhvervede sig en saa altomfattende Dannelse som muligt at f. Ex. vore store Godseiere lode deres Sønner, naar disse paa nogen Maade egnede sig dertil, gennemgaae en lærd Skole. De fleste Embedsmænds Virksomhed er af en saa begrænset Karakter (underordnede Poster i Ministerierne, Told- og Postvæsenet, Administration af offentlige Stiftelser etc.) at Fagdannelse og Routine her ville være tilstrækkelig.

Men jo større de Forhold ere, hvor under man lever, desto mere kræves det gennem en højere Dannelse erhvervede friere Blik paa Livet; derved ville Standsfordomme og Nykker faae Dødsstødet, og de, der ved deres Stilling ere meest uafhængige, ville have den tilstrækkelige Aandsdressur til at hævde dem en plads i det politiske Liv; derved ville Embedsmændenes Tal i Repræsentationen formindskes og Pladsen aabnes for de praktiske Folk af denne Skoledannelse. At denne Skoledannelse ligeledes skulde bibringe de forholdsviis Faa, i hvem der rører sig videnskabelig Drift, den fornødne Elementarkundskab, kan ikke volde nogen Vanskelighed, netop fordi det er en højere Elementardannelse, der forlanges, et saadant Komplex af de Kundskaber, der gennem hele Civilisationens Historie have beviist deres humaniserende Magt, at det giver et almindeligt Grundlag, hvorpaa Livet eller Videnskaben kan bygge videre."

Det er embedsmændenes dannelseshegemoni, han vil bryde ved en skolereform, der tilgodeser de praktiske erhvervs krav og samtidig giver disses repræsentanter et grundlag for at kunne deltage i det politiske liv på kvalificeret vis. At han med dette grundlag mener en ganske omfattende human dannelse, er der ingen tvivl om. Det er de formalistiske krav, han vil slække på, ikke de klassiske sprog som sådan. Det fastslår han i en artikel 9/10-69. Og så skal fagene historie, geografi, dansk og de moderne sprog samt de naturvidenskabelige fag styrkes: - Som han senere skriver i sine erindringer: "Klagerne over Overbebyrdelse i de lærde Skoler; som siden kom til at runge saa overlydt vide om Land, har jeg kun kunnet tillægge en relativ Berettigelse" (I s. 54)¹⁸. Da

¹⁷ Ifølge Carl Behrens erindringer fra sin skoletid i Maribo Skole var Schandorph frygtet for sin stregthed, men Marcus Rubin vidner på sin side om hans undervisnings kundskabsfylde. Han har sikkert været bedst som lærer i de højere klasser (C. Behrens: "Erindringer" 1937 s. 44 & M. Rubin: "Nogle Erindringer" 1914 s. 44f.).

¹⁸ Med det skoleprogram for en højere elementardannelse, som her er skitseret, imødekommer Schandorph de såkaldte realister inden for den skole- og dannelsesdebat, der siden 1830erne og 40erne var blevet ført af den lærde skoles egne repræsentanter som følge af en voksende kritik af skolevæsenet som utidssvarende. Fælles for "realister" og "humanister" var det nyhumanistiske

modsatningen til den humane dannelse, han med dette program vil skabe grundlag for hos landets erhvervsledere, er egoismen, som den ytrer sig i individet og i økonomiske pressionsgrupper, er tankegangen konsekvent nok. I stedet for den nuværende konforme og gruppeegoistiske "skoledannelse", vil en sand dannelse hos godsejere og andre af samfundets spidser vise sig i uselvisk handlen for helhedens vel og i en sympatisk holdning til den mindre oplyste og velstillede del af befolkningen. Som god oplysningsfilosof mener han, at man kan "oplyse" folket til solidaritet og samfundssind.¹⁹

Og hermed er jeg nået til Schandorphs anden kongstanke ved siden af den højeste ånds dannelse, nemlig den mere jævne folkeoplysning i almindelighed.

"Der er sikkert ingen Fordring, der i vor Tid møder mere almindelig Sympathi, end Fordringen om en større Folkeoplysning; vor Forfatning, vore Samfundstilstande, hele den Udvikling, vi gaae imøde, kræver den opfyldt"

skriver han i artiklen 9/6-68 (jvf, s. 29). I "Noget om et "Tidsspørgsmaal"" fra 27/10-68 fortsætter han:

"En demokratisk Stat vil være en Illusion, saalænge Ligheden er reent formel. At den kan virkeliggjøres i sit hele Omfang, er naturligviis umuligt paa Grund af den Forskjel, som Naturen og Samfundet altid maa sætte mellem Individerne; men saalænge en stor Deel af dem, hvem de politiske Rettigheder ere overdragne, ikke veed Besked med deres Brug, falder denne Deel naturligviis som et villieløst Redskab i Hænderne paa meer eller mindre upaalidelige Førere. Med vore specielle Forhold for Øie troe vi forøvrigt, at der er ikke mindre aandløs Disciplin iblandt vor saakaldte Intelligents end iblandt Almuen, "kun Methoden er forskjellig". Af dem, der have virket til Almuens aandelige Emancipation, maae vi indrømme, have Grundtvigianerne meest Fortjeneste. Vi ynde ikke deres religiøse Retning, vi see meget Skjævt og Sygeligt i deres nationale Exaltation, Formen for deres Opræden frastøder os ofte i høi Grad; men man maa lade dem vederfares den Retfærdighed, at de forstaae at sætte sig i et livligt og resultatbringende Forhold til Menigmand. Efter hvad vi troe at have erfaret, lider Underviisningen paa deres Folkehøiskoler og Friseminarier" af endeel Løshed, endeel "Ueberschwenglichkeit" (det er næsten rart, at dette Ord ikke kan oversættes paa Dansk); men vi sympathisere dog med Protesten mod al aandsdræbende Dressur og aandløst Ramseri. Og de Livstegn iblandt vor Almue, som deres Virken har vakt, maa man, om end møde af og til med Kritik, dog ikke miskjende som betydningsløse. Muligviis vil Demokratiets Udviklingsproces i Danmark blive haard, muligviis vil megen Umodenhed, meget halvstuderet Røverbæsen grassere, muligviis vil man storme frem mod meget Berettiget, som man ikke forstaaer

personligheds- og kulturideal, men mens "humanisterne" fastholdt den antikke kultur som det eneste egentlige dannelsesgrundlag, fremhævede "realisterne" også realfagenes betydning i dannelsesprocessen. Madvigs skolereform fra 1850, som Schandorph retter sine angreb imod i artiklerne, havde med udgangspunkt i Wilh. von Humboldts pædagogiske tænkning søgt at tilgodese krav fra begge retninger. Schandorphs kritik kan forstås som et forsøg på at fastholde intentionerne bag skoleloven. Da 1850-skoleloven i 1871 blev afløst af Halls skolelov, kritiserede Schandorph denne ud fra stort set de samme kritikpunkter. Blot var indførelsen af oldnordisk som fag ham en yderligere torn i øjet (jvf. 28/2-71, 28/1-73 & 4/3-73. Se Gunhild Nissen i Årbog for dansk Skolehistorie 1968).

¹⁹ Umiddelbart skulle man derfor forvente, at den oplyste del af befolkningen viste en sådan solidaritet og et sådant samfundssind, hvad Schandorph jo netop bebrejder de dannede, at de ikke gør. Dette kræver en forklaring, og Schandorphs svar er, at undervisningssystemet er "formalistisk", det fører kun til en udvendig dannelse.

eller kan vurdere; men vi kunne ikke komme bort fra den Overbeviisning, at paa et kraftigt Demokrati beroer Nationens Fremtid og Landets Frelse.

I de allerede eksisterende og muligviis endnu Fremtiden forbeholdte Udskeielser ere de Dannede langt fra uden Skyld. Have de gjort Noget for at bibringe Nationens store Masse Kjærlighed og Forstand paa vort aandelige Liv? Protester mod Dannelsens Berettigelse ere mødte med fornem Haan, med et absolutistisk: "Vi alene vide etc."; men har nogen af vore intelligente Politikere reist rundt i Landet og ikke skyet en lav, lummer Krostue for at tale til Menigmands dunkle Længsel efter Kundskab og aandelig Fremgang? Man indvende ikke., at de nysnævnte Protester bevise, at en saadan Trang ikke eksisterer; nei Protesterne ere som oftest Udbrud af en uklar Uvillie mod dem, der pukke paa en skjult Skat, som de sige, at de eie, men som de ikke kunne eller ville meddele dem, der vilde sætte en saa inderlig Priis paa, at man viste dem Guldkorn i det dybe Sand, hvori de tidt have maattet ælte. Landbohøiskoler, Folkemøder, Industriforeninger kunne være fortræffelige Ting; men den Opdragelse, som Menigmand kan faae derigjennem, bliver dog kun politisk og reen praktisk; men den humane Side, hans Trang til en mere almeenmenneskelig Dannelse kan ikke tilfredsstilles herved.

Selv tilsyneladende ubetydelige Omstændigheder pege hen paa, at denne Trang rører sig mere bevidst end for en halv Snees Aar siden. Det har interesseret os meget at erfare, at Landbefolkningen paa forskellige Steder optræder med Dilettantkomediespil; det var for ikke mange Aar siden en af Kjøbstadborgernes yndede Forlystelser, og det forekommer os et ganske belærende Tidernes Tegn. At her megen Barnagtighed og Forfængelighed kan komme frem og vel ogsaa kommer frem, troe vi meget gjerne; men det blotte nøgne Faktum er Beviis paa Tilstedeværelsen af en Drift henimod det Poetiske, som forøvrigt ogsaa tidt viser sig i Dandse og Lege ved festlige Sammenkomster. Sæt nu, at en eller flere dygtige Skuespillere udstrakte deres Feriereiser til Landsbyerne og ved Oplæsning eller scenisk Fremstilling søgte at samle Egnens Folk; sæt, at dannede og livlige Præster og Skolelærere, der havde Evne og Kundskaber dertil, foranstaltede Sammenkomster, hvor de oplæste og forklarede Digterværker, eller fortalte Noget af Historien, Noget om fremmede og indfødte berømte Mænd; de vilde sikkerlig gjøre sig mere fortjente af det aandelige Liv end mangan Professor, der dikterer Kollegier til Tilhørernes Kjedsommelighed i Universitetets Høresale. Man tør rolig sværge paa, at Vedkommende vilde faae et taknemmeligt Publikum; thi det er en tidt gjort Erfaring, at en menig Mand, selv om han ikke kan gjengive sin Opfattelse i Ord, selv om der er Enkeltheder, som han ikke forstaaer, optager let et livligt Totalindtryk; man seer det i hans Øie, i den spændte Opmærksomhed, hvormed han følger den, der fremsætter for ham Noget, som interesserer ham. Det vilde være den nobleste Maade for Dannelsen at møde og bekæmpe de Udskeielser, den kan frygte af Demokratiets stedse voxende, virkelige Magt, som vel næppe Mange, der ville gjøre sig Situationen klar, kan undgaae at see er i rask Udvikling. Det nytter ikke af Ængstelse for disse Udskeielser enten at ville lukke Øinene for Sagens virkelige Sammenhæng eller arrigt at snærre ad Forholdenes naturlige Udvikling, der tillige er Humanitetens Fremskridt; det gjælder om at gjøre Sit til, at Forandringen medfører saa lidt Disharmonisk, saa lidt Uret mod meget bestaaende Berettiget, som muligt.

Siden vi ere inde paa Talen om Midler til at virke paa Menigmands aandelige Liv, komme vi i Tanker om, hvor ofte de saakaldte populære Foredrag lide af en Stræben efter at udtrykke sig bredt og udtværet, og hvorledes selv Prædikanter troe, at de virke bedst paa jævne Tilhørere ved at bruge platte Billeder og simple Ord. Menigmand er ikke saa smagløs, som man stundom troer; han er endog tilbøielig til i Sligt at see en Parodi paa sig selv. Nu, Enhver kan begribe, at en Tale i rent tekniske Udtryk, f. Ex. i det filosofiske Kunstsprog, vilde være en Taabelighed, naar man talte til en ustuderet Forsamling; men den almindelige, jævne, dannede Stil er ingenlunde i sin Heelhed utilgængelig for de mere opvakte Menigmænd, og det mundtlige Foredrag er atter mere forstaaeligt

end Bogen; det er tidt, at en Tilhører, der ikke forstaaer Udtrykket selv, slutter sig til det af den Talendes Ansigtsmimik eller Gestus, eller vel ogsaa af den hele Sammenhæng."

Schandorph har i dette stykke placeret sig i forhold til henholdsvis den traditionelle akademiske dannelse og den nye grundtvigianske dannelse med hensyn til forholdet til den jævne befolkning. Hans position er klar: med fastholdelse af det traditionelle nyhumanistiske dannelsesideal forbinder han grundtvigianernes aktive optræden over for befolkningen. Også han vil folkevækkelse og folkeoplysning, omend i en anden form og med et andet indhold end grundtvigianerne.

1860erne er med rette blevet kaldt den danske embedsmandskulturs glansperiode (Povl Bagge). Akademikerne udgjorde en nogenlunde velafgrænset samfundsgruppe i forhold til den øvrige del af befolkningen, og de var og følte sig som bærere af nationens kultur og almeninteresse. Det var denne position, som blev truet efter 1864, ikke blot som følge af nederlaget, men på grund af dybtgående ændringer i den socio-økonomiske struktur. Af den gamle landalmue var en ny og selvbevidst agrar middelklasse på vej frem, og i byerne var det økonomiske borgerskab blevet bredere og stærkere. Ved selskabelige forbindelser og fælles modstandere (landdemokratiet og arbejderne) var dette økonomiske borgerskab og det oprindelige nationalliberale akademiske borgerskab vokset sammen til et egentligt borgerligt parti i København og reelt også i provinsen. Men København var i så udpræget grad landets åndelige og materielle tyngdepunkt, at det nok kunne give anledning til kritik af "københavneriet" rundt om i provinsbyerne. Politisk gav dette sig mange steder²⁰ udslag i, at man søgte gårdmændenes støtte til at sende uafhængige notabiliteter til folketinget. Og her sluttede disse sig sammen i det såkaldte "mellemparti", som i det væsentlige støttede de nationalliberale.

Schandorph tolker denne historiske udvikling som en nationalliberalismens forfaldshistorie. Han skelner mellem den oprindelige, kæmpende nationalliberalisme og den senere sejrende nationalliberalisme fra midt i 50erne. Uden at ville tilkende de nationalliberale fra den første periode sand idealistisk offervillighed²¹ anerkender han dem som dygtige ledere af bevægelsen i frihedsåret 1848-49. Men siden er de blevet bange for de kræfter, de selv har udløst, har allieret sig med "pengearistokratiet", er blevet magelige og fornemme (jvf. karakteristikken af Orla Lehmann 24/11-69).

"Historien har brugt dem som Redskaber; de have ikke været store og betydelige nok til Mere, end til at regulere Bevægelsen til et vist givet Punkt; deres Tid er forbi, - de maae vige. Deres Ulykke er, at de have ikke været praktiske Mænd" (3/8-69). Han finder, at det er politisk unaturligt, at landet "væsentlig bliver regjeret af Professorer, Embedsmænd, Literater og den Slags Folk, der hverken ved Besiddelse eller praktisk Virksomhed ere knyttede til det praktiske Liv, hvorpaa Politiken har sit Omraade" (9/10-69).

Fra dette perspektiv udgør den nationalliberale dannelse altså en konform "skoledannelse", et usundt fremmedelement i samfundet, som har allieret sig med dette samfunds mest uskønne materialistiske kræfter om at udøve et politisk og kulturelt hegemoni over den øvrige befolkning. Schandorph tordner således hyppigt mod "københavneriet" og det meningstyranni, det udøver gennem pressen (jvf., bibliografien). Ved at tage patent på dannelsen har de nationalliberale skabt

²⁰ Dvs. i de kredse, hvor det forenede venstre ikke havde vundet indpas, og hvor polariseringen mellem by og land derfor ikke var slået igennem.

²¹ Jvf. karakteristikken af studenterne i "Ude i Skoven".

had til videnskab og kunst i den jævne befolkning. Schandorph må derfor se i øjnene, at venstredemokratiet ikke er modent til at overtage magten.

"Derfor er en Mand, der ærligt vil slutte sig til vor Forfatnings demokratiske Grundprincipper, noget ilde faren, naar han skal tage Parti. Han kan ikke nægte, at vor Frihed skylder det doktrinaire Parti, i dets ældre Skikkelse, Meget; men dets senere udemokratiske Færd støder ham bort fra det. Skal han da slutte sig til et af de mange Partier, der alle kaldes folkelige? Ja - her frastødes han ved megen Umodenhed. ... Situationen synes virkelig saadan, at den leder til politisk Skepticisme. Det man egentlig maatte ønske, var at see gode, praktiske og dygtige Kræfter træde organisk og naturligt frem af alle Samfundslag og see disse arbejde sammen gennem de nødvendige Modsætninger og Partigrupperinger, med en vis Ro og Stilfærdighed." (9/10-69).

Som konklusion på de sidste to kapitlers gennemgang af Schandorphs artikler i Lollands-Falsters Stiftstidende fra slutningen af 1860erne kan det fastslås, at han allerede da havde en akut samfundsmæssig krisebevidsthed, men også at han nærrede en optimistisk tro på, at krisen var et overgangsstadium, som ville blive afløst af en human og demokratisk samfundstilstand med betingelser for fornyet kunstnerisk og videnskabelig frembringelse. Hans diagnose af krisen var, at "demokratiet" og "dannelsen" var blevet skilt ad, idet disse sande idealer i forvrænget form var blevet gjort til politiske slagord for hver sin antagonistiske samfundsklasse. Når dette havde kunnet ske, skyldtes det umiddelbart den såkaldte "dannelse"s magelighed og egennyttige folkelederes vildledning af den jævne befolkning. Men dybest set skyldtes det savnet af en virkelig praktisk og human oplysning i begge klasser omend på hvert sit niveau. Hans middel mod krisen var derfor oplysning. Skolesystemet skulle omlægges fra formalistiske færdigheder til sand og praktisk oplysning, og denne oplysning skulle udbredes gennem pressen og på folkemøder af de dannede. Men som partidelingen var, kunne han hverken tilslutte sig det ene eller det andet parti.

KAPITEL IV

1. udfordring: Den fransk-tyske krig og Pariser- kommunen 1870-71

Udbruddet af den fransk-tyske krig 19/7 1870 vakte store forhåbninger i Danmark om at få Sønderjylland tilbage. På Skodsborg forkyndte C. Ploug krigen under stor jubel fra studenterne, der var på skovtur derude. I Tivoli modtog folkemængden budskabet med endeløse hurraråb, og da de forstummede, fulgte Marseillaisen og Den tapre Landsoldat, der ikke var blevet sunget offentligt siden 1864. I de følgende dage herskede en stemning, som for de ældre syntes en gentagelse af martsdagene 1848. Den nationalliberale presse opfordrede ret utvetydigt regeringen til at lade Danmark gå ind i krigen på fransk side, og det samme gjorde D.G. Monrad i Berlingeren og Sofus Høgsbro i sit venstregrundtvigianske blad, Dansk Folketidende. Som et eksempel på den oppiskede stemning vil jeg anføre et citat fra et brev fra Otto Borchsenius til Bjørnson 18/7 1870:

"Jeg vilde ønske, at De i disse Dage havde været hernede mellem os, jeg vilde ønske, at De maatte have hørt det enstemmige Jubelraab, der klang da Krigsbudskabet naaede hertil, og De vilde have faaet en anden Mening om "Kjøbenhavnriet" end den, De under den almindelige Adresse saa tidt har sendt os. Tro mig, at Kjøbenhavnerne endnu kan ofre Deres "kjære Rede", og at vi kan se Preusserne skyde vore Huse, Musæer og Theatre i Sænk, hvis vi med Frankrig maa gaa til Kamp for Nordens Sydgrænse. ... Jeg ved ikke hvad vor Regjering vil gjøre; jeg ved kun, at her er en Stemning herhjemme, som den, man har fortalt mig raadede i 1848, og en Alliance med Frankrig vil blive hilst med ustandselig Jubel." (Bj. Bjørnsons brevveksling med danske 1854-74 III

s. 17f) .

Der foreligger intet om Schandorphs umiddelbare reaktion på krigsudbruddet. Men Marcus Rubin skriver i sine erindringer, at Schandorphs franskundervisning havde bibragt ham et sådant indtryk af det andet kejserdømmes råddenskab, at han var forberedt på, hvad der ville komme, da krigen brød ud (s. 45, jvf. "Oplevelser" I s. 193f). Først 23/8-70 begyndte Schandorph sin virksomhed som krigskommentator i Lollands-Falsters Stiftstidende. Altså på et tidspunkt, hvor Frankrigs svaghed havde vist sig, men før overgivelserne i Sedan og Metz først i september. Schandorph opfatter Frankrig som forkæmper for rettens og civilisationens sag mod tyskernes "Blut und Eisen", men han advarer Danmark mod at gå ind i krigen. Realpolitisk ville det være vanvittigt, og vi skylder ikke Frankrig noget. Vi har intet at vente af krigen, end ikke hvis Frankrig skulle sejre, fortsætter han 24/8. Efter de gode efterretninger om franskmændenes relative sejre i Lorraine, som vakte begejstring i København, minder han 31/8 om, at det var det samme urealistiske sværmeri, som i 1864 førte Danmark i ulykke. Vi må se de storpolitiske realiteter i Øjnene:

"I nærværende Øieblik trøster man sig med visse almindelige, tilvisse sande Betragtninger, som at Rettens og Civilisationens Sag dog tilsidst maae vinde Seir, at der dog er en Retfærdighed til, og A. desl. - ja, Gudbevares, det er en uomstødelig Sandhed. Men Rettens og Retfærdighedens Sag seirer ikke altid paa det for En selv bekvemteste Tidspunkt, og det er Ens forbandede Skyldighed selv at gjøre Noget til, at Retten og Retfærdigheden skal seire. Det er godt muligt, at vi Smaafolk ikke kunne gjøre Meget dertil; men først og fremmest maae vi lære at være aarvaagne og at være paa vor Post, og idetmindste dog opgive de Illusioner,, som vor Magelighed er tilbøielig til at foregøgle os."

Over for de truende verdensbegivenheder håber han, at vi vil opgive de usle småstridigheder herhjemme og i en stemning, "som ligemeget udelukker Selvopgivelsens Indolens og fantastisk selvbehagelig Overvurdering af, hvad vi ere og vi formaa", må stå enigt rustede over for fremtidens tilskikkelser. Men endnu kan han håbe på, at Bismarck vil blive ramt af nemesis. "Det var ikke saa urimeligt, om den verdenshistoriske Ironi faldt over ham ved at lade ham overvindes af Magter som Patriotisme og altopofrende Heltetmod". Netop de magter, han har sat sig ud over som vrøvl. Men han kan også blive ramt af en nemesis fra selve Tyskland ved at folkets selvbevidsthed bliver vakt ved den begåede uretfærdighed. "Da kan nok den Dag komme, da der fra Tydskslands Egne lyde et eenstemmigt Raab mod Bajonetmonarkiet" (1/9 1870). - Samme dag som denne artikel stod i avisen, faldt Sedan, og Bismarck kunne fortsætte krigen med en bølge af nationalistisk begejstring bag sig.

Schandorph er fortvivlet på rettens og civilisationens vegne og bange for, at Danmark skal blive det næste offer for Bismarcks hensynsløse magtpolitik. Han bebrejder England dets kræmmermentalitet og er dybt rystet over Paris' fald.

"Tydsk Hestetrav og Marsch paa Paris Gader er en Vanhelligelse; det forekommer En, som det er et Symbol paa en Nedtrampen af Alt, hvad Menneskeslægten har kæmpet og lidt for siden 1789, paa, at der er opstaaet en endnu ikke anet hindring for Frihedens Virkeliggjørelse" (2/2-71). Dette er den egentlige betydning af Bismarcks sejr: den betegner et civilisatorisk tilbageskridt i verdenshistorisk målestok for demokrati og humanitet. Det er straffen for indre brøst i både Frankrig og Tyskland, og det bringer Schandorph til at overveje nederlagets historiske mening og Bismarcks rolle.

"Naar man ret levende vil have Syn for den Sætnings Sandhed, at al Skyld hævner sig, da kan man ikke søge noget sikkrere Sted hen end til Historien, der paaviser, hvorledes dette skeer gennem verdenssammenhængende Totalitet; paa Sammenhængen mellem Brøde og Lidelse beroer den hele tragiske Digtning - ja selv det under jævne, dagligdags Forhold levende Menneske vil mere end

eengang i sit Liv have gjort en personlig Erfaring deraf, hvis han ellers er istand til at faa Øie paa Kausalnexus overhovedet. Grækernes Forestilling om Nemesis er et af Beviserne paa dette vidunderlige Folks Klarsyn for Ideerne. Naar vi gjenneblade Historien, da ere Grundene til det antike Livs Undergang, til de nye Nationaliteters Fødselsveer, til de store Krige og Ulykker saa klare at det forekommer os, som det ikke kunde været gaaet anderledes til; vi see Traaden i det Hele, Aarsagen og Virkningen, og at enhver Brøde medfører en Lidelse. Hvad der gjør, at vi kunne se dette, er, at vi befinde os i en Afstand fra disse Begivenheder, der er stor nok til, at vi ikke personligt-pathologisk ere hildede af dem, at vi ikke ere nødt til at tage Parti. Anderledes stiller Sagen sig for den, for hvis Øine Begivenhederne umiddelbart foregaae, som ved Sympathi og personlig Interesse er knyttet til en af de Kæmpende Magter: thi da er der Lidenskab med i Spillet, og Lidenskab er vel den mægtigste Drivfjeder til Handling, men er just ikke skikket til at klare Blikket for det objektive Syn" (24/1 1871) .

Ved Paris' fald skriver han:

"Man bøier sit Hoved som efter en stor Ulykke, der har rammet hele Slægten, og siden det er skeet, maae vel Historiens Aand have meent Noget dermed, selv om vi ikke i Øieblikket kunne see det; men det er kun den Overbevisning, der kan holde Modet oppe i En. Historien er ingen Tilbagegang, selv om det til visse Tider synes at gaae tilbage; et tilsyneladende Tilbageskridt er altid svangert med et virkeligt Fremskridt. Hvad enten dette nu sees i den religiøse eller den rationel-humane Betydning, saa er det denne Tro, der maa holde Slægten i veiret og forhindre Fortvivlelsen" (2/2 1871) .

Tilbageslaget må altså ikke alene forstås som en straf for tyskernes autoritetstro og det franske kejserdømmes demoralisation. Det må også være nødvendigt for det historiske fremskridt. Og i så fald vil Bismarck vise sig at være historiens og fremskridtets redskab:

"... lad os engang gøre det Tankeexperiment, at Historien om et Par hundrede Aar godkjendte Bismarcks Storhed og viste, at han har været noget Mere og Høiere end en dristig Experimentmager og en energisk Støvletpolitiker, vi kunne være temmelig overbeviste om, at den tillige vilde godkjende hans Politik Offres Modbydelighed for ham og deres Betragtning af ham som menneskelig berettigede."²²

Men en sådan objektivitet kan man ikke fordre af samtiden, som må tage lidenskabelig del i livet.

"Da vi nu engang leve, røres og ere i denne Tid, da Bismarck huserer, da vi selv have lidt under hans Politik, da vi have seet dens Frugter i Preussernes for al menneskelig Følelse oprørende Mordbrænder- og Kvinderøverfærd i den franske Krig, saa paastaae vi, at vi have Ret til at hade ham og ønske alt muligt Ondt over ham. Lad saa ogsaa Historien kalde ham en stor Mand og rette vor dom over ham; derfor bliver han ikke mere sympathivækkende, thi Historien har flere store Mænd at opvise, som Ingen kan elske, og som idethøieste aftvinge os en kold Beundring" (3/4 1871).

Schandorph er tydeligvis grebet af de europæiske begivenheder, som han betragter som et skæbnespil. Hans forståelseskategorier er humane: brøde, straf og selvopdragelse. Der er i historien som i den enkeltes liv et naturligt belønnings- og straffesystem. Hvis individet eller slægten forbyder sig mod dets eller dens humane bestemmelse, bærer det straffen i sig gennem sine

²² Jvf. Hegels historiefilosofi med dens ide om historiens list.

konsekvenser. Straffen er selvforskyldt og nødvendig, men den er også helbredende, for så vidt som man kan tage ved lære af den. I øjeblikket kan det ganske vist være vanskeligt at se, hvad nytte fremskridtet måtte kunne få af Preussens sejr. De mange refleksioner over meningen her med har en besværgende karakter, det er som om han må spænde sin humane tilværelsestolkning til det yderste for at kunne inkorporere dette fænomen i den på en meningsgivende måde.

Snart fulgte tragediens anden del: Pariserkommunen. Bortset fra et kort stykke om "pøbel" og "demagog" i artiklen 3/4 1871 ventede Schandorph karakteristisk nok længe, før han tog kommunen op til egentlig behandling. Det skete første gang i en artikel dateret 16/4 (trykt 13/4), hvor han analyserer de to ovennævnte begreber nærmere.

"Vi forsvare ikke, vi undskyldte ikke, men vi stræbe at forstaae og forklare", skriver han med spærrede typer for at retfærdiggøre sit forsøg på at gå ind på de revolutionæres tankegang. Begrebet "pøbel" definerer han som et specielt storbyfænomen, han taler også om "storbyens bundfald", "banditter" og "proletarer". Der er altså ikke tale om et organiseret proletariat i marxistisk forstand, men om det marxisterne kalder "pjalteproletariatet". Det lever fra hånden og i munden, kan knap nok læse og handler efter øjeblikkets tilfældige behov og tilskyndelser. Man kan ikke argumentere med det eller appellere til moralske forestillinger, for det kender hverken til statsøkonomi eller ejendomsret, og ingen har nogensinde lært det, hvad religion er. En politisk faktor bliver det imidlertid først under "demagogernes" ledelse. Schandorph skelner mellem to typer af demagoger: der er idealister som Hugo og Gambetta. De har de bedste hensigter, men savner realisme. Og der er de bevidste demagoger, "der benytte Mængdens Lidenskaber som Varer, hvori de gjøre Forretninger". De er de virkelige forbrydere, "thi de vide, hvad de gjøre". 13/6 uddyber han dette syn på forholdet mellem den umiddelbare masse og de bevidste demagoger, som han identificerer som udlændinge, forvirrede franske kosmopolitter og rene spekulanter, der blot har villet fiske i rørt vande.

"Det synes at fremgaae af de alt foreliggende Oplysninger, at en vidtforgrenet Sammensværgelse i Form af Selskabet "Internationale" har ompspændt hele Europa, og, som vi ere vante til at see under tilsvarende Katastrofer, har havt sit Hovedarnested og faaet sit Hovedudbrud i Paris, der som Europas Hovedstad ogsaa har samlet en stor Deel af Udskuddet fra Europa indenfor sine Mure. Det er øiensynligt, at, hvad der er skeet, er skeet under et voldsomt Regimente fra en velorganiseret Styrelse; thi Arbejderne i Belleville vilde ikke af sig selv have lagt Sprængtønder under Tuilerierne eller sat Petroleumstønder i Luxembourgs Sale, et saadant Raffinement ligner slet ikke simple Folk; det kan kun udgaae fra de Kjoleklædte, ikke fra de Dannede eller Kundskabsrige, men fra denne uhyggelige Menneskeklasse, der afgiver det frugtbareste Stof for forvirrede og forskruede Reformatorer, og som i sit Skjød rummer den modbydeligste Forfængelighed - de saakaldte halvstuderede Røveres Klasse, mislykkede litteraire, kunstneriske eller politiske Subjekter, der ere febersyge efter Berømmelse, og hvis Forfængelighed maa have Luft paa enhver som helst Maade."

Det er "Dannelsens Udskud", der har vildført den laveste, men også mest ulykkelige samfundsklasse. Når dette imidlertid har kunnet lade sig gøre, skyldes det de højere samfundsklassers - og det vil navnlig sige 3. stands - forsømmelser. Schandorph lægger ikke fingrene imellem, når han beskriver bourgeoisiets egennyttige hårdhed og nydelsessyge. Selv de, der har haft hjerte for den ulykkelige del af menneskeheden, har ofte blot været poetiske naturer. "Kun Faa have ikke skyet det langsomme, besværlige, fordringsløse og upaaagtede Arbeide, der Intet søger for sig selv og kun har de Ulykkeliges aandelige og legemlige Nød for Øie." Problemet er ikke alene fransk, men almeneuropæisk: det er middelstandens egoisme, der ligger bag de sociale spændinger i England, og som er en indirekte årsag til "at det preussiske Bajonetherredømme har kunnet groe saa frodigt op i faa Aar". Herhjemme skal vi heller ikke være for trygge. Specielt

nævner han faren for landproletariatets politisering. Han foreslår, at vi lader reformerne vente og i stedet samler os om folkeoplysningen, navnlig i retning af human indvirkning:

"Lærer Mennesket først at erkjende, at Livets timelige Goder ikke er Alt, da vil Attraaen efter dem mildnes ved en i noget Høiere hvilende Hengivenhed i sin Skjæbne eller hos den heldigere Stillede modvirke karrig Paaholdenhed."

Schandorph er imidlertid klar over, at en sådan human filantropisme ikke rækker langt over for det nye Tyskland og det europæiske proletariet. Han er rystet og kan ikke fatte, at det sidste års europæiske begivenheder har kunnet finde sted i hans oplyste tid. Først tyskernes bombastiske sejr demonstrationer i selve Paris, civilisationens centrum, og dernæst kommunardernes ødelæggelse af nationale mindesmærker. 26/6 skriver han:

"Hvad der nys er forefaldet i Europas Centrum, som Paris ikke saa snart vil ophøre at være, hvad der end saa skeer i Verden, kan være Forspillet for Rystelser af et ganske anderledes Omfang, der ville føre forfærdelige Ulykker med sig, hvis man ikke itide tager fat paa at forsone Samfundsklasserne indbyrdes."

Der er kommet en tone af afmægtighed og pessimisme ind i artiklerne både med hensyn til den europæiske tilstand i almindelighed og med hensyn til Danmarks stilling over for Tyskland. Men iøvrigt opfattede han begivenhedsforløbet som en bekræftelse på hans holdning og tolkede det som en advarsel: nu måtte de dannede i egen interesse kunne indse nødvendigheden af oplysning og nationalt sammenhold.

KAPITEL V

2. udfordring: Georg Brandes-røret og det borgerlige Danmarks repression 1872

Den 3/11 1871 indledte Georg Brandes sine forelæsninger om Emigrantlitteraturen, og de blev straks vel modtaget i Lollands-Falsters Stiftstidende. - Ikke af Schandorph, der også i dette tilfælde længe holdt sig tilbage, men af Borchsenius, der debuterede i bladet 15/11 med en omtale af den første forelæsning. Det var i de følgende endnu ret stille måneder ham, der førte den akademiske livsanskuelsesdebat omkring Brandes og Nyt dansk Maanedsskrift ind i bladet, mens Michelsen skrev om arbejderbevægelsen, og Schandorph fortsat kommenterede de europæiske forhold og kritiserede embedsstanden herhjemme. Da stormen mod Brandes og fritænkerne for alvor brød ud i februar 1872, kom det til et direkte opgør mellem Fædrelandet og Lollands-Falsters Stiftstidende, hvor Borchsenius og Michelsen i frisindets navn bl.a., forsvarede Brandes' ret til at komme til orde. Først 19/3 gav Schandorph sit besyv med i en lang artikel, "Er der virkelig Aandsfrihed i Danmark?", og 17/5 skrev han en rosende anmeldelse af "Forklaring og Forsvar".

Bag denne tøven lå en vis usikkerhed fra Schandorphs side over for Brandes. Schandorph har selv i sine erindringer indrømmet, at han i 1872 delte Arentzens og Kaalunds mere skeptiske syn på Brandes over for Drachmanns og Borchsenius' varme forsvar, men at han ved læsning af Emigrantlitteraturen blev vundet for ham og efter udgivelsen af "Nogle Digte" kom i personlig kontakt med ham ("Oplevelser" I s. 242f & 267-272).

Virkeligheden var mere spændingsfyldt. 23/2 skrev Schandorph ganske rigtigt til Brandes og erklærede sig så enig i "Emigrantlitteraturens" grundsyn, "som en forskjellig konstrueret Individualitet overhovedet kan være" (Brandesbrevvekslingen III s. 165). Det er muligt, at hans tidligere skepsis var væk. I hvert fald var han og Arentzen indstillet på at lære Brandes personligt at

kende og eventuelt alliere sig med ham og hans venner i kampen for den frie tanke. En nærliggende forklaring på, at Schandorph skrev brevet var, at han to dage senere skulle møde Brandes ved et planlagt stiftelsesmøde for en forening, der skulle samle den spredte intellektuelle opposition. Det påtænkte stiftelsesmøde for "Litteraturforeningen" 25/2 løb imidlertid ud i sandet, og at dømme efter Ludvig Lunds dagbogsoptegnelse om mødet (trykt i Berlingske Søndagstillæg 8/9 1934) var det Schandorph og Arentzen, der spolerede mødet ved ikke at ville anerkende Brandes som bevægelsens "Bannerfører". Ikke ved en udtalt opposition, men ved måden de førte sig frem på. Schandorph har ønsket at henlede selskabets opmærksomhed på Arentzen, og har desuden reageret mod Brandes' akademiske alvor og slet skjulte ringeagt. Herman Schwanenflügel, der i 70erne var nært knyttet til Arentzen, skriver med Høffding som kilde, at Arentzen ved mødet havde nærmet sig Brandes "paa en sympatisk og agtelsesfuld Maade", men var blevet "stødt tilbage ved dennes løjerlige Opførsel, der var en sær Blanding af Overlegenhed og Ringeagt". Og han tilføjer: "Fra det Øjeblik var Kr. Arentzen færdig med Georg Brandes" ("Livsfragmenter" s. 54, jvf, også Fenger, 1959 s. 224).

I den efterfølgende brevveksling mellem Schandorph og Arentzen under dennes Tysklandsophold har brødrene Brandes ingen høj stjerne²³, og i et senere brev til Ida Schandorph minder Borchsenius om, hvordan Schandorph tidligere havde stået anderledes til Brandes end han nu gjorde - dvs. i 1879²⁴. "Jeg husker en Middag hos Kaalund, hvor Kr. Arentzen og Schandorph stærkt angreb Brandes' franske og tyske lidt. Studier, medens Drachmann og jeg forsvarede Brandes, indtil jeg sidst i Stridens Hede bebrejdede baade Arentzen og Schandorph, at de ikke selv havde gjort det samme, da de dog henholdsvis havde 20 og 10 Aars Forspring for Brandes" (brev dateret 29/7 1879 i Schandorphs arkiv).

²³ 10/10 1872 skriver Schandorph: "Vi vare en Del samlede til Drachmanns Fødselsdag, drak svært og havde det rigtigt godt, da Vilh. Møller, Edv. Brandes og J.P. Jacobsen arriverede, aldeles nøgterne, kolde og kritiske, hvorved de irriterede Borchsenius, saa at der nær var blevet Skandale. Drachmann følte sig aabenbart mal á son aise; hidtil havde han ugenert slaaet sig løs, nu blev han pludselig anstændig og grundig, imponeret, lod det til, af den Smule Jødedreng, der nylig har forlovet sig med den apoplektiske Svedskes (Urtekræmmer og Konsul Salomonsens) Datter, ad modum Ploug, Rode, Heise, Lehmann og hele det nationalliberale Schuftkompagni" (Arentzens arkiv).

23/2-73 omtaler han Ernst von der Reckes "Bertrand de Born", som han kritiserer for blot at besidde formel lethed, men som han dog finder uretfærdig anmeldt af Edv. Brandes ud fra dennes "doktrinært dogmatiske Standpunkt". Han fortsætter: "Siden jeg kommer til at nævne Brandes, kommer jeg til at tænke paa et Værk af Stuart Mill om Aug. Comtes positivistiske Filosofi, som Høffding har laant mig, og som aabenbart er en Filosofi efter Brandes's Hjerte. Jeg kan ikke faae noget Nyt derudaf; det forekommer mig ganske at staae paa den gamle Sensualismes Standpunkt, blot med en bredere empirisk Underbygning. Moralen er den trøstesløseste Stoicisme, man kan tænke sig, og al Sandhed reduceres til det mathematisk Bevislige. Men maaske er det min Feil, at jeg har saa ringe Sands for den Art Sandhed og for Formen for den Analyse, hvoraf den er Resultatet". Og Arentzen svarer 5/3; "Den Slags Modenhed som "Bertrand de Born" efter din Beskrivelse, bærer Præg af, er vistnok et ufeilbarligt Tegn paa, at intet Betydningsfuldt er at vente fra den Kant. G. Brandes er i Grunden af en lignende Art; og det er vist med god Berettigelse, at Du ikke kan gaae i Aag med hans Trompeteren" (Schandorphs arkiv).

²⁴ På det tidspunkt var positionerne byttet om, idet Borchsenius var blevet stærkt kritisk over for Brandes, mens Schandorph omvendt havde sluttet sig til ham.

Det må have været efter Arentzens hjemkomst i 1873. Hans holdning til Brandes og den nye litterære bevægelse blev efterhånden så afvisende, at han brød med sine yngre venner. Han har ganske givet gjort sit for at holde dem - og ikke mindst Schandorph, som var den ældste og nærmeste af dem - tilbage fra Brandes. Og da denne ikke viste nogen som helst imødekommenhed over for Schandorph, har der ikke været noget grundlag for en forsoning. Privat kunne kritikken af Brandes' viden, filosofiske standpunkt og optræden uden tvivl gå højt, men om nogen dybtgående meningsuenighed har der for Schandorphs vedkommende ikke været tale, og i de par artikler, hvor han i denne periode omtaler Brandes, støtter han ham.

Først da han var blevet doktor og i februar 1875 havde udgivet digtsamlingen "Nogle Digte", henvendte Brandes sig til ham, og da var Schandorph straks villig, trods Arentzens modstand. Schandorphs centrale indlæg i Brandes-debatten 1872 stod som nævnt i Lollands-Falsters Stiftstidende 19/3 under titlen: "Er der virkelig Aandsfrihed i Danmark?". Den fylder to fulde sider og har samme principielle karakter som de ældre artikler af En Ikke-Politiker. Den er ikke skrevet under et af de gængse mærker, men under mærket N.N., som Schandorph ellers ikke har benyttet. - At artiklen er af ham er givet, det viser både stil og indhold (jvf., også Fenger, 1959 s. 248). Den indledes med nogle refleksioner over den danske nationalkarakter, hvis egenart forklares ved en vekselvirkning mellem noget dvask og blødt i naturen og 200 års bureaukratisk enevælde. Kombinationen heraf har frembragt en bornert og konform tænke- og væremåde i de dannede lag, som er ødelæggende for sand åndsfrihed. Ganske vist har der været to åndelige vækkelser, nemlig den poetiske i århundredets begyndelse og den politiske i frihedsåret 1848, men der synes at være noget Aladdinagtigt ved den danske nationalkarakter. Ligesom de to vækkelses typiske repræsentanter, henholdsvis Oehlenschläger og Lehmann, kulminerede i ungdommen og siden blev dekorerede bedsteborgere, sådan er det også gået med de to vækkelser: Den åndelige løftelse er ikke blevet fastholdt og indarbejdet som en varig bestanddel i nationalkarakteren. Efter denne historiske optakt følger kritikken af den såkaldt dannede bevidsthed i samtidens Danmark. Schandorph anklager den for at være konventionel, snerpet, selvtilstrækkelig og tyrannisk.

"Det er dog ubeskedent, at et ungt Menneske, uden Embede, uden Navn vil modsige de Ældre, Dekorerede eller paa anden Maade Anerkjendte; det var jo, som om en Assistent i Ministeriet vilde sætte sig op mod sin Kontoirchef. Nu ere naturligviis kun faa Mennesker saa dumme, at de vilde raisonnere ordret som her er sagt; men det er alligevel det, der ligger til Grund for deres Had eller dog Mistanke til frie Tanker, og saalænge den Art Mennesker, som vi ville kalde den officielle, er den magthavende Klasse, vil den aandelige Frihed have en haard Kamp at bestaae, og vore smaa Forhold ville gjøre dens Kaar endnu mere fortrykte."

Med "den magthavende Klasse" forstår han hele det officielle Danmark med dets støtter i pressen, handelsbourgeoisiet og selskabslivet iøvrigt. Over for denne klasses officielle "sandhed" stiller han den sandhed, som det frit åndsformede individ selv har tilegnet sig gennem kamp og modsætninger. Som eksempel på et sådant individ nævner han Kierkegaard, og herfra trækkes linien til Brandes. Det er sandheden, der gør fri, og sandhedens og dermed fremskridtets kilde er den højtudviklede og alsidigt dannede individualitet. I et samfund, der stimulerer meningsbrydningen, og som ikke tvinger den dygtige individualitet til at lade sig indrullere i de bestående systemer, vil det åndelige liv give

"befrugtende Indflydelser i alle Retninger, der langsomt og sikkert ville arbeide sig ud i Livets forskellige Kredse, forme sig naturligt efter dets forskellige Krav og virke baade paa saadanne selskabelige Kredse, hvor der er Betingelser for aandig Meddelelse, ja langt ned i Folkets Lag, og

give Sving og Kraft i Bestræbelserne for almindelig Oplysning og Dannelse, som vor Tid maaskee i ganske særegen Forstand har Trang til. Og jo høiere og alsidigere Dannelsen er, jo mere vil den menneskelig forstaae modsatte Standpunkter og føre den uundgaaelige Kamp ridderligt og humanit. Enhver, som troer paa Sandheden, maa kæmpe for aandelig Frihed og stræbe efter saavidt muligt at fjerne de Hindringer derfor, som maatte ligge i vort Folks Natur og hidtidige Udvikling."

Blandt sådanne hindringer kommer han specielt ind på kirken, som han kræver adskilt fra staten, pressens doktrinære ensidighed og skandinavisternes åndelige protektionisme over for udenlandske ideer. Tankegangen i artiklen er i det væsentlige den samme oplysnings- og dannelsesidealisme, som i de tidligere artikler, men tonen er skærpet. Schandorph har tidligere skelnet mellem den religiøse følelse og den officielle kristendom, og han har jævnligt sammenholdt idealet om personlig autenticitet med forskellige former for affektation, altså fejludviklinger. Han har også prøvet at forklare disse fejludviklinger i personligheden samfundsmæssigt, nemlig ved tilsvarende fejludviklinger i undervisningssystemet og i pressen. Men grundtonen har været optimistisk. I denne artikel er utopiens virkeliggørelse blevet fjernere. Det officielle Danmark er blevet en repressiv samfundsmagt, som må bekæmpes udefra af en lille kreds af frie personligheder. Denne oprørske individualisme kan selvfølgelig forklares ved Schandorphs placering i 70ernes svage intellektuelle opposition mod det officielle Danmarks højredrejning. Men den er også inspireret og forstærket af "Emigrantlitteraturen". Jeg kan for Schandorphs vedkommende tilslutte mig Fengers mening, når han skriver, "at de folk, der blev "det moderne gennembruds mænd", allerede før 1871 var inde på de nye tanker. Brandes fremskyndede en proces, som allerede var i gang (1959 s. 216).²⁵ 23/5-72 giver Schandorph sin voksende pessimisme udtryk i nogle refleksioner over tidens videnskabelige og politiske skepticisme og positivisme. - To begreber, som fra hans idealistiske horisont nærmest bliver identiske.

"Man stoler kun paa sin Erfaring; man er mistænkelig mod Alt, hvad man er kommen til ved en blot Fornuftsbetragtning, ved Udarbejdelsen af en Theori, man respekterer ikke synderlig Fortiden, derimod i høi Grad, hvad Franskmændene kalde et "fait accompli". Det er det, man har kunnet spore ogsaa i de europæiske Staters Politik og da navnlig siden de for os saa skæbnesvangre Aar 1863-64."

Men udsigterne hertil er ikke lyse under den nuværende sociale polariseringsproces. Og fyrsteærgerrighed og nationalhad giver ikke fred til det nødvendige civilisatoriske arbejde. Dette måtte ellers udføres ved, at de dannede opgav alliancen med pengebourgeoisiet og trådte i forbindelse med demokratiet.

Det er denne tanke, der ligger bag hans indenrigspolitiske artikler op til valget i september 1872. De frisindede akademikere og venstredemokratiet bør gå sammen i et nyt og forædlet demokratisk fremskridtsparti. Tanken er den samme som i 1868, men situationen en anden. Der fandtes nu faktisk en "intelligent opposition" til de nationalliberale, og tanken om at denne kunne forbinde sig med venstre eller socialdemokraterne lå nær. 2/10-72 lod Fædrelandet sig lokke ud i et

²⁵ Da jeg var ved at lægge sidste hånd på dette arbejde om Schandorph, udkom Sven Møller Kristensens bog om Georg Brandes. Dennes grundholdning bestemmes heri som "ideelt humanistisk". Måske betoner Møller Kristensen vel meget det enestående i tiden ved dette filosofisk-normative menneskesyn. I hvert fald har jeg fundet en slående lighed mellem Brandes' og Schandorphs grundlæggende menneske- og kultursyn. Overhovedet var det snarere Brandes' talent og civilcourage, der gav ham en enestående position, end det var hans filosofiske grundholdning.

frontalangreb på Lollands-Falsters Stiftstidende over alle forsidens seks spalter: Det er ikke redaktøren selv, men nogle københavnske korrespondenter, der i de senere år har tegnet bladet, skriver Fædrelandet.

"Først var det blot literære Malkontenter, der gav deres Misfornøjelse med nogle literære Frembringelser Luft og priste andre, ved hvilke det var andre Kritikere umuligt at finde noget Mærkeligt. Disse ere i det sidste Aarstid - eller maaske lidt længere,- afløste af et andet Kompagni, der udmærker sig ved en vis forloren Aandrigthed og en letfærdig Flothed i Omtale og Bedømmelse, som minder stærkt om Fortidens "Scholedrenge", og bliver dobbelt modbydelig, fordi man affekterer et overordnet Synspunkt og en grundig Forstaaelse. Man holder sig heller ikke nu mere paa de literære Enemærker, men tumler sig jevnlig paa de politiske. Disse Meddelelser ere tydelig i Familie med "Nyt dansk Maanedsskrifts" grønne Yngel, thi yndede Themaer have f. Ex, været at fremstille Dr. Brandes som Literaturens frelsende Messias, at udtrykke en menneskekjærlig Afsky for de Straffe, der have ramt enkelte af Pariserkommunens Ledere, og at nedrakke Alt det, der i Literaturen og Livet staae paa den modsatte Side."

Herefter kritiseres to af de indsendte artikler i Lollands-Falsters Stiftstidende 28/9 under mærkerne - n- og "En Venstremand". I et brev fra Borchsenius til Arentzen 7/10 angives forfatterne at være henholdsvis Schandorph og Michelsen²⁶. Fædrelandets angreb gav på en dag Lollands-Falsters Stiftstidende en fremgang på 46 abonnenter, og kampmodet var højt blandt de københavnske korrespondenter (jvf. ovennævnte brev samt brev fra Schandorph til Arentzen 10/10). Fædrelandet fik straks svar på tiltale, ikke blot af Schandorph og Borchsenius, men også i en redaktionel artikel af Chr. Jørgensen selv (8/10, 9/10 & 30/10).

Jørgensens programerklæring fik en polemisk udløber, idet en ældre nationalliberal indsender til bladet, pastor Krogh Arninge²⁷, under sit kendte mærke M. 13/11 kritiserede Jørgensens holdning. Og han spurgte, om han for alvor tiltroede Lollands-Falsters Stiftstidendes læsere evnen til at kunne tage kvalificeret stilling til de teorier, han gav plads for i sit blad. "Har Bladet lagt Holdning for Dagen ved - som det selv siger - "at stille sig udenfor alle Partistandpunkter". Nei. Jeg er vis paa, at det snarere bliver taget til Indtægt af visse Partistandpunkter", skriver han og tilføjer, at mens ethvert venstreparti efter sin natur begærer sit eget, må enhver patriot begære at ofre sit eget for samfundets lykke.

Chr. Jørgensen brød sig ikke om den form for avispolemik, men han bad dog Schandorph svare (brev å 12/11), hvad denne gjorde 5/12. Han afviser mistilliden til læsernes dømmekraft og spørger., om ikke mange kræfter kan lede til det mål, M fordrer, nemlig at hæve folket i religiøs og borgerlig henseende.

²⁶ I sine erindringer benægter Schandorph at have skrevet artiklerne og påstår, at de er skrevet af en "nu højt staaende Embedsmand, hvis Navn jeg vel skal vogte mig for at nævne" (I s. 241). Enten husker Schandorph forkert, eller også har han villet dække over, at han i en anonym artikel havde kommenteret sin egen sag, idet han heri sigtede Hall og Madvig for nepotisme ved at have forbigået "et Par velkendte Fransklærere ved de betydeligste Privatskoler i Hovedstaden" ved ansættelsen af en fransklærerstilling ved Metropolitanskolen. Det er ikke sikkert, at Fædrelandets hib hertil har moret Schandorph helt så meget, som han skriver i erindringerne.

²⁷ Andreas Krogh 1816-81, præst og politiker (biografi i "Rigsdagens medlemmer gennem 100 år", 1949).

"Som om ikke ethvert betydeligt Maal blev naaet ved en saadan Kræfternes Samvirken, og som ikke en Idee blev saa meget desto fyldigere jo flere Modsætninger den kan bringe til syntetisk Enhed." ²⁸

Hermed sluttede kampagnen mod Fædrelandet og de national- liberale. Borchsenius og Michelsen forlod bladet, og Schandorph skulle i de følgende år i stigende grad komme til at rette kritikken mod det forenede venstre. Men indtil dette tidspunkt var det - til trods for hans erklærede midterstandpunkt - først og fremmest det officielle og borgerlige samfund, han havde kritiseret. Det var de dannede, der havde svigtet deres opgave over for den jævne befolkning, og derved havde gjort den til et let bytte for venstreførernes fraser, og det var de samme dannede, som havde prøvet at kvæle den frie debat inden for deres egne rækker ved at ramme oppositionen på udkommet og den borgerlige anseelse. Valget 1872 og venstres efterfølgende kamp for parlamentarisme og dets manglende respekt for videnskab og kunst skulle imidlertid snart få Schandorph til at se menigmandigheden som den mest truende fare for åndsfriheden. Med alle sine forseelser var den nationalliberale dannelse trods alt det eneste værn herimod, måtte han erkende.

KAPITEL VI

3. udfordring: Det forenede venstres kamp for parlamentarismen 1872-76

Valget 1872 havde givet venstre flertal i folketinget. Under den forudgående valgkamp havde Schandorph tilsluttet sig venstres ideer og havde ikke tvivlet om, at det kun var et tidsspørgsmål, hvornår partiet skulle indtage sin plads som de nationalliberales afløser. Men han frastødtes af venstres ledere. Ligesom i 1868 søgte han en tredje udvej mellem de eksisterende partier, men han håbede på, at det kunne ske ved en kvalitativ forandring af venstre (3/7-72). Den politiske tanke var den, at købstæderne skulle gøre oprør mod den københavnske dominans ("københavneriet") og indgå alliance med bønderne og den "intelligente opposition" i København i et oplyst demokratisk fremskridtsparti. En sådan alliance var en af de muligheder, 1866-forfatningen muliggjorde, og ideen var hverken ny eller Schandorphs. Når den i modsætning til oktoberforeningens alliance mellem godsejere og bønder aldrig for alvor blev forsøgt, skyldtes det nok først og fremmest købstædernes mangel på selvstændig politisk organisation. Købstæderne vedblev at være et københavnsk halehæng, og Schandorph var ikke i tvivl om hvorfor: det skyldtes venstres bondskhed, standsegoisme og seminarisme, der tvang købstæderne i armene på de nationalliberale. Denne opfattelse fik Schandorph bekræftet allerede under valgkampagnen 1872, da venstre undlod at støtte D.G. Monrad i Roskilde og udelukkede de medlemmer af partiet, som ikke ville følge parolen. Men helt galt blev det, da venstre 17/10-73 nægtede finanslovsforslagets overgang til 2. behandling. Privat havde han imødeset en sådan eventualitet med en vis bitter skadefryd:

"Herhjemme er man for Øieblikket optaget af politisk Vrøvl. ... Jeg under det national-liberale Kjæltringepak alt Ondt, selv om det kommer fra endnu større Slubberter, og det kan jo blive en morsom Komædie at see, naar Bønderne nægte Finantsloven, og hele Maskineriet kommer i Ulave" (Brev til Arentzen i Tyskland 6/4-73. Arentzens arkiv) .

Finanslovnægtelsen var ham et bevis for, at venstre beherskedes af doktrinære frasemagere, endnu værre end de nationalliberale:

²⁸ Jvf., begrebet "borgerlig offentlighed" hos Habermas.

"... skal man høre Fraser, saa foretrækker man de behændigt og kunstmæssigt dreiede i en national-liberal Ministers Mund for de plumpe og grove. Havde det "forenede Venstre" været i Besiddelse af lidt Taalmodighed, kunde det ved systematisk Opposition have gjort Ministeriet umuligt om en føie Stund; nu har det kun styrket dets Stilling og tvunget Venstremænd, der ikke høre til "det Forenede", til paa Valgdagen at stemme for Enhver, der vil modsætte sig Finantslovens Nægtelse" (12/11-73).

I de følgende år vender han gang på gang tilbage med denne anklage mod det forenede venstre for at have et lige så fantastisk forhold til virkeligheden som de nationalliberale, blot på et lavere plan. Fra embedsmændenes "halvdannelse" til "seminarismen", som blot er en dårlig kopi heraf, kendetegnet ved at være smålig, doktrinær og intolerant. "Skulle vi regjeres ved et Koteri, indsee vi ikke, at der vindes Noget ved, at det udgaaer fra Seminarierne og Folkehøiskolerne fremfor fra de lærde Skoler og Universitetet" (27/1-75).

Chr. Berg er for ham indbegrebet af den "kalkunske Fremfusenhed", som kendetegner seminarismen". Ud fra sit abstrakte menneskerettighedsbegreb tror han i en hånd vending at kunne vende op og ned på det hele samfund, og han forstår med sine fraser at tale til de uoplyste vælgeres forfængelighed og standsinteresse. J.A. Hansen har Schandorph derimod en vis respekt for. Hans dannelse er ganske vist alene politisk, men han er en ubestridelig dygtighed på sit felt, praktisk-nøgttern, som han er. Han kender både sin egen begrænsning og de faktiske forhold, og han har et skarpt blik for det muliges kunst. 29/4-73 mener Schandorph, at han ville kunne blive en udmærket indenrigsminister i et koalitionsministerium, og efter finanslovnægtelsen overvejer han, hvordan "dette kolde og kløgtige Hoved egentlig befinder sig i den nuværende Situation, og om dette Skridt ikke snarere skyldes Partiets yngre Stridsmænd, de høimælende Fraseologer" (12/11-73). - Hans velvillige indstilling til J.A. Hansen skyldtes måske også påvirkning fra Hørup, som han kendte fra Arentzens kreds, og i hvis hjem han traf sammen med J.A. Hansen ("Oplevelser" I s. 224f). Senere i 70erne er han mere afvisende også over for ham. Mere generelt savner han det opbyggelige element i den rent politiske dannelse. Den savner et humant etisk grundlag, og den skejer derfor let ud i "Prokuratorsmidighed og Rabulisteri", skriver han 20/1-76.

Schandorphs skærpede holdning til det forenede venstre ned gennem 70erne var en konsekvens af den politiske polariseringsproces efter 1870. J.A. Hansens og de gamle bondevenners afhængighed af og forsøg på at vinde den nationalliberale venstrefløj ved indrømmelser på kulturens og nationalidealismens alter blev ved den tid afløst af Bergs og venstregrundtvigianernes selvbevidste konfrontationspolitik. Både venstre og højre fordrede med stigende styrke, at vælgere og folketingsmænd skulle tage deres parti, og fra begge sider var der en tendens til at vurdere de politiske sager ud fra en partitaktisk helhedsvurdering.

Der er ingen tvivl om, at Schandorphs politiske vision om et sagligt samarbejde mellem partierne om at nå til fornuftige løsninger af nationens og de enkelte samfundsgruppers livsspørgsmål deltes af en bred liberal opinion både i byerne og på landet. Det var derfor ikke uden grund, at det forenede venstres københavnske fællesorgan, Morgenbladet, 3/2-75 tog til genmæle mod Schandorphs anklager mod partiet. I artiklen "Om den nationalliberale "Intelligens" i Almindelighed og en "intelligent" Brevskriver til "Loll.-Falst. Stiftstid." i Særdeleshed" beklager bladet den nationalliberale presses mangel på opfindsomhed og variation i kampen mod venstre. Så har det mere respekt for Lollands-Falsters Stiftstidende, som ganske vist ikke er "kommet saa vidt som at vedkjende sig demokratiske Principer og arbejde for dem", men som dog er kommet vidt nok til "i det mindste i nogle af sine Spalter, at være en afgjort, ja undertiden næsten fanatisk Hader af det nationalliberale Parti". Morgenbladet er ikke i tvivl om, at korrespondanceartiklernes forskellige mærker dækker over en og samme indsender.

"Trods den tilsyneladende Harmen over det forenede Venstre, der snart dadles, fordi det gaar for vidt, snart ynkes, fordi det ikke gaar vidt nok, trods de heftige Bebrejdelser mod dette Parti for Mangel paa et klart politisk Program eller for upolitisk Optræden, trods Beskyldningerne for revolutionær Republikanisme eller for Mangel paa Dekoration paa den politiske Bygning - alt i Flæng, ligesom det kan træffe sig, eller lige som Pennen render det af sig - trods alt det og mere er der som sagt noget fornøjeligt ved den Afvexling, hvormed disse Retter serveres, og ved den, skjønt lidt tynde, dog ved de franske Tilsætninger ret velmagende Sauce, som ledsager dem. Desuden faar man det Indtryk, at det ikke er for Alvor; man tænker sig uvilkaarlig Brevskriveren, uden Hensyn til det vekslede Mærke, som en dannet og underholdende Mand af en livlig og godmodig Karakter, som, hvis man bød ham et Glas Vin, vilde sige: lad gaa, og som da mulig vilde bevæges til at erklære, at det egentlig ikke var saa slemt ment. Den Slags Folk er ikke farlige, og da naturligvis heller ikke det de sige."

Efter denne forsonlige, men ret nærgående karakteristikk af den "ukendte" brevskriver fastslår bladet, hvad det er enig med ham i, nemlig at de nationalliberale har spillet totalt fallit, og spørger:

"mon saa ikke deraf følger, at der kræves andre Mænd end Professorer og Studenter, andre Erfaringer end de gennem Lærdom vundne, andre Idealer end Byråkratismens og Bourgeoisiets til at føre Udviklingen frem? Og naar der nu virkelig har dannet sig et politisk Parti, som vel at mærke ikke er sanket sammen blandt tilfældige Affald fra et andet Partis Kjøkken, som ikke er rekruteret af de andres Overløbere, som ikke sættes i Gang af misfornøjede og mislykkede Ærgjerrigheder blandt de andres Trop, men tvertimod er voxet organisk ud af den Del af Folket, der efter Sagens Natur er og maa være Kjernen i et væsenlig agerdyrkende Land, som har været til lige fra den Stund, da de første Frihedsbevægelser begyndte i Danmark, og som endnu blandt sine Ledere tæller nogle af de Mænd, der først traadte op - er der saa ikke noget, mildest talt, upraktisk i at sige: nej det Parti vil vi ikke anerkjende, af det vil vi ikke lade os regere? Er det ikke saa doktrinært (i slet Betydning) som mulig: at ville regeres hverken af det Parti, som vil og fremdeles bliver ved at ville regere, skjønt det ikke kan længere, ej heller af det, som staar fuldt færdigt til at afløse det, men - af et, som slet ikke eksistere?"

Endelig gør bladet opmærksom på, at intelligens kan udvikles ad mange veje, og at forskellige livsforhold kræver forskellige former for intelligens.

"Ligesom man kan være hjemme i alle den antikke og moderne Literaturs Hovedstrømninger og dog være en Stumper i Politiken, saaledes kan en Mand jo godt være en dygtig Politiker, skjønt han ikke forstaar sig paa Madvigs Grammatik eller er i Stand til at skrive Kunstkritiker."

Brevskriveren opfordres derfor til ikke at gentage de københavnske blades stikord og iøvrigt afholde sig fra at udtale sig om, hvordan en fremtidig venstre regering vil forholde sig til åndslivet.

"Derom veed han nemlig intet. Man tør formode, at Venstre vil holde en ordenlig Partidisciplin og frabede sig alle Løsgængere og Vrøvlehoveder, naar Hæren føres i Marken; men at det forresten skulde være en Hader af de fribaarne Aander, det kan man da i hvert Fald næppe slutte deraf, at det synes i saa høj Grad at mangle Sympathi for den nuværende "Gudsfrygt og Lydighed".

Jeg har refereret og citeret dette indlæg i Morgenbladet så udførligt, fordi det fra omtrent samme udgangsposition som Schandorphs egen drager en anden konsekvens for forholdet til partikampen, end han har gjort. Det er ganske givet skrevet af Hørup, som var Schandorphs private omgangsfælle

fra midt i 60'erne. Og polemikken mellem Morgenbladet og Lollands-Falsters Stiftstidende er altså et offentligt udtryk for Schandorphs og Hørups indbyrdes diskussion om politik og om deres holdning som venstreorienterede akademikere til denne.²⁹

Schandorphs svar fulgte i Lollands-Falsters Stiftstidende 8/2. Han minder om sin tidligere polemik med Fædrelandet og fordrer ret til at have frit slag til begge sider. Men iøvrigt anerkender han Morgenbladet som venstres eneste intelligente organ, som det er ham en fornøjelse at forhandle med. Og på det personlige plan skulle han nok kunne tale med sin ærede modstander over et glas vin. "... thi trods den betydelige relative Modsætning mellem vore Standpunkter, anser vi den ikke for at have sin Rod i Uenighed om de høieste og dybeste Livsproblemer, der kan og skal avle Pathos". Det han hader mest er faktisk bornert fanatisme og politisk ufordragelighed, og han kan forsikre det ærede blad, at han har "kjære personlige Venner" i begge partier.

Derefter imødegår han beskyldningerne for dels at have et urealistisk forhold til politik og dels for at have overtaget de københavnske blades bornerte opfattelse af "intelligens".

Hvad det sidste punkt angår fastslår han, at han ikke vurderer "intelligens" efter eksaminer, men at det netop er politisk intelligens, det forenede venstre savner. Som hovedeksemplet herpå nævner han finanslovsnægtelsen i 1873, men hertil kommer partiets "lommeprokuratoragtige Chikanerier", der forhindrer fornuftige reformers gennemførelse, og dets "Pathos over Smaating". Ud fra sådanne erfaringer mener han at kunne slutte sig til, hvordan venstre også i fremtiden vil stille sig til "åndsfrihed" - for som han skriver, "der er Noget, der hedder Induktionsslutninger".

"Nei, hvis det ærede "Morgenblad", der ledes af begavede og kloge Mænd, vilde tale rigtig fra Leveren, vilde det næppe indrømme de Herrer Ledere af Partiet Egenskaben Aandsfrihed. Det berører da ogsaa kun løseligt dette Punkt; men da det for os staaer som et Hovedpunkt i vore Anker mod det "forenede Venstre", have vi tilladt os at dvæle lidt udførligere ved det."

Det afgørende i hans uenighed med Hørup har ikke været et meget forskelligt syn på venstre, men en forskellig opfattelse af, hvad man ville komme til at arbejde for, hvis man trådte ind i partiet. Før valget i 1872 havde han selv overvejet, om den akademiske opposition ikke burde gå ind i partikampen og omdanne det forenede venstre til et bredt liberalt fremskridtsparti. Men her i 1875 opfatter han denne mulighed som en illusion: den, der går ind i partiet bliver nødt til at forsvare dets smålige og tyranniske politik. I stedet for at omdanne partiet ville han blot blive dets gidsel i kampen mellem eneren og massen - et af tidens karakteristiske temaer.

Han må ud fra denne problemorientering afvise beskyldningen for at have et urealistisk og doktrinært forhold til politik: Hellere holde sig uden for de politiske partier end at gå i spidsen for tilbageskridtet som Hørup:

"Hvis Bladets Beskyldning mod os for politisk Don Quixotisme blot grunder sig paa, at vi hverken holde med de National-Liberale eller med det "forenede Venstre", saa tage vi os den meget let. Vi ville ikke løbe i Flok med Sviin, men for enhver Priis hævde vor Uafhængighed; er der kun daarlige Varer paa det politiske Marked (og Politik er ikke i den Grad en Livsfornødenhed som Brød og Kjød), saa møde vi ikke paa Markedet, men vente paa bedre Konjunkturer."

Dette var Schandorphs svar på Hørups fordring til de intellektuelle om at komme ned på markedet, hvor der handledes, og det var dækkende for holdningen hos en bred gruppe af yngre akademikere. Den gruppe, som i 80'erne skulle finde sammen i Studentersamfundet, men som i 70'erne savnede

²⁹ I erindringerne nævner Schandorph, at Hørup holdt en knusende morsom tale for ham - som "Politiker" i anledning af hans 25 års forfatterjubilæum, 1887 (I, s. 207).

udveje for at give deres idealisme offentligt og navnlig politisk udtryk.³⁰ Kritikken af de nationalliberale blokeredes af, at det trods alt var dem, der værnede om de kulturelle værdier og institutioner mod venstres smålige sparekrav og menigmandstyranni. Deraf Schandorphs store vrede mod venstre, der ikke forstod at vinde denne liberale opposition for sin politik. Det venstre, som nu stod for tur, men som var ved at forspilde sin chance.

Det er denne opfattelse, der ligger bag hans store tilbageskuende artikel om den politiske udvikling i Danmark fra 1840erne, som stod i Lollands-Falsters Stiftstidende 2/10, 13/10 og 26/10 1875. Der er ingen grund til her at komme ind på hans syn på de nationalliberale i denne artikel, da det i alt væsentligt blot er en gentagelse af, hvad han tidligere havde skrevet lige siden 1868. Derimod kan artiklen give anledning til at uddybe hans mere konkrete kritik af venstre.

For det første gentager han kritikken fra 1868: venstre har fejlagtigt identificeret dannelsen som sådan med den såkaldte nationalliberale dannelsen.

"Istedetfor at raabe "Ned med den "latinske" Dannelsen", burde Feltraabet have lydt: "Aabn Dannelsens Døre for Folket". Endnu den Dag idag lyder dette Feltraab - ikke fra Mænd af "det forenede Venstre", men fra enkelte "latinske" Skolemænd".

Det er dem, og ikke venstres mange folkeskolelærere, der har rejst kravet om en organisk forbindelse i hele landets skolevæsen og om en fyldigere dannelsen for seminarielærerne. Dette fører ham over til hans næste kritikpunkt: venstre har ikke arbejdet for at frigøre skolen for kirkens formynderskab, der udelukker folkeskolens frie udvikling. Religiositet kan ikke læres, men må udvikles gennem livet, og skolelærerens afhængighed af præsten hæmmer hans selvstændighed og trykker hans sociale status. Desuden har seminariernes dogmatisk-teologiske dressur taget tiden fra realfagene under læreruddannelsen.

Mere generelt udmunder dette i en kritik af, at venstre ikke har sat folkeoplysningen øverst på sit program.

"Det kan ikke Andet end forbause En, at et Parti, der vil repræsentere Demokratiet i særlig Forstand, ikke med vældigt Raab har fordret gennemgribende Reformen i vort Folkeskolevæsen, ikke selv har leveret betydeligere positive Bidrag i Retning af en saadan Reform."

I det følgende og i en senere artikel 30/5-76 går han til angreb på det grundtvigianske dannelsesalternativ til den latinske dannelsen og det statslige skolesystem, altså folkehøjskolen og friskolen. Han nærer stor beundring for Grundtvigs poetiske syner og frisind, men "naar Paradoxerne gjøres til Troessætninger og sættes frem med den Fordring at gennemføres, saadan reen haandgribeligt, i den prosaiske Virkelighed, saa blive de farlige og ret skikkede til at gjøre uklare Hoveder og middelmaadige Natureer reent forstumlede." (30/5). De fleste højskoler er mere lagt an på en religiøs-poetisk opvækkelse end på at bibringe eleverne positive kundskaber, og friskolerne spekulerer i forældrenes "ufornuft" og "kælenskab" for deres børn.

"Vi maae atter og atter hævde, at de Grundtvigianere, der ere voxede op i de senere Aar, ved at kokettere med Landbefolkningen, ved at fortælle den, at den var det egentlige Folk, der nu som i Oldtiden skulde møde med Gny paa Thinge, at det Barnlige, Uklare, Udformede var det, den skulde holde paa, og at al Lærdom, der bødes ovenfra, var Tant, tysk eller latinsk Ukrudt, jættestagtig Hundeklogskab o. desl., have gjort en daarlig Gjerning; de ere begyndte som fantastiske

³⁰ Jvf. J. Sevaldsens artikel om Vic. Pingel i "Det pædagogiske Venstre", H.T. bd. 74.

Idealister og, da Modsætningerne altid komme til at berøre hinanden, ere de tilsidst komne over i den materialistiske Leir; men mellem disse to Yderligheder ligger en sund Realisme, som vi af og til, naar Leilighed gives, have taget Ordet for i dette Blad, hver Gang vi have udtalt os om Grundlaget for en Folkeundervisning eller om derhen hørende Spørgsmaal." (30/5).³¹

Den grundtvigianske retning har givet bondestanden nykker og har bidraget til at fastholde dens traditionelle mistro til og isolation fra bykulturen. Men "naar Staten byder alle sine Borgere lige politiske Rettigheder (...), da har Staten ogsaa Ret til at forlange, at alle Borgere opdrages og oplæres saaledes, at de kunne bruge den almindelige Valgrets Gave" (26/10-75). Og dette forudsætter en tidssvarende almueundervisning, "der kan lære Folk at see med egne Øine og høre med egne Øren, som hindrer dem fra at trækkes i Ledebaand, hvad enten der trækkes tilvenstre eller tilhøire" (30/5-76).

Sammenholdt med Schandorphs tidligere skoleartikler fra 60erne er det klart, at der er sket en vis forskydning af tyngdepunktet fra en mere eksistentiel til en mere teknokratisk pædagogisk holdning (jvf., s.30), Det forenede venstres selvsikre fremmarch, som kulminerede ved valget 1876, har skræmt ham på kulturens vegne. Frastødt af de national- liberales bornerthed og endnu mere af det forenede venstres forening af standsegoisme og seminaristisk grundtvigiansk fantasteri måtte han 6/1-76 erkende, at Estrups rene godsejrerregering fra året før var den eneste udvej. Han anerkendte Estrup selv som en dygtig og resolut mand, "Noget af en Karakter", og han fandt, at kultusminister Fischers "Energi, Arbejdsdygtighed og i flere Henseender uafhængige Opfattelse varslede godt for, at Kultusministeriet, der under Halls mangeaarige, kun af korte Mellemlum afbrudte Ledelse var blevet et "Omsvøbsdepartementernes Omsvøbsdepartement", kunne blive tvunget til at bestille Noget, og at Skole- og Kirkeforfatning kunde blive omformede i Overensstemmelse med Tidens Trang" (slm. "Oplevelser" I s. 213f). - Demokratiet havde vist sig umodent, og indtil en solidere folkeoplysning havde slået igennem, satte han sin lid til en politisk konservativ, men frisindet regering, som i konkrete sager kunne samarbejde med det rationalistiske venstre, ligesom i oktoberforeningens tid.

AFSLUTNING

Når Schandorph midt i 70erne trods sine ideer om et ideelt demokrati søgte frelsen hos en stærk regering af kongens nåde, var det i grunden konsekvent. Når demokratiet ikke kunne hæve sig op til at varetage helhedens interesse, men forfaldt til standsegoistisk partipolitik, var det nærliggende at

³¹Det er den samme holdning og de samme forståelseskategorier, som ligger til grund for Schandorphs senere såkaldt naturalistiske forfatterskab, nemlig de to negativt opfattede poler: materialisme/egoisme og sværmerisk fantasteri og herimellem den positive mellemposition, som han betegner "sund realisme". Det gælder f.eks. "En Enkestand" fra 1876, hvor hovedpersonen, Cecilie Staal, er placeret mellem den sunde realismes repræsentant, forvalteren Gustav Povlsen, og præsten Alstrup, der netop repræsenterer blandingen af religiøst sværmeri og "ubevidst" egoisme. I "Thomas Fris's Historie" gennemgår titelfiguren en dannelsesproces fra en "sådan sværmerisk egocentrisk idealisme à la Poul Møllers nok som bekendte "kusine" til som ældre at indtage en realistisk udadrettet Holdning.

Samtidig med Sven Møller Kristensen bog om Georg Brandes er der også udkommet en bog af John Christian Jørgensen om realismebegrebet i det 19. århundrede, "Den sande kunst". Jeg har ikke kunnet nå at tage hensyn til hans resultater, men det er klart, at mens Schandorphs digte i 60erne må henføres til kategorien "poetisk realisme" er hans senere forfatterskab "kritisk realistisk", hvis man vil bruge John Chr. Jørgensens terminologi (jvf. specielt s. 299).

søge denne helhedsinteresse varetaget af en regering, som var hævet over partierne. - I hvert fald i en overgangsperiode, indtil demokratiet havde overvundet lømmelalderen og havde opnået den fornødne human-etiske og praktisk-politiske dannelse. Som god oplysningsfilosof tvivlede han nemlig ikke på, at det ville være muligt at overvinde de samfundsmæssige modsætninger gennem oplysning. Disse modsætninger var en rest fra det gamle stændersamfund, som ville blive elimineret på et mere fremskredent trin af den historiske udvikling. Problemet var blot at få denne proces sat i gang, for Schandorph var ikke blind for, at der var stærke kræfter, som modvirkede den. De nationalliberale og bourgeoisiet havde for længe siden stødt de lavere stænder fra sig, og venstres førere havde gjort sig til talsmænd for en snæver gårdmandsinteressepolitik. Proletariatet i byerne og på landet lå åbent for en socialistisk agitation fra "intelligensproletariatets" side (se f.eks. 4/4-76). Var samfundet først delt op i antagonistiske klasser, var en stærk mand nødvendig. Det havde han ønsket for Frankrig i 1873, og så vidt mente han altså, at vi var kommet i Danmark i 1875. Denne mistrøstige konklusion var et resultat af hans demokratiideal. For at et demokrati efter hans opfattelse kunne fungere, måtte vælgerne stemme på landets bedste mænd, og hver af disse måtte - hver ud fra sine særlige forudsætninger - arbejde for helhedens tarv. Dvs. varetage nationens interesser over for udlandet med kløgt og besindighed, tilgodese de enkelte samfundsklassers interesser på en afvejet måde og sikre en sund folkeoplysning gennem et velordnet skolesystem. En særlig interesse skulle vies til videnskab og kunst som de felter, på hvis trivsel det åndelige fremskridt navnlig beroede. Det var med andre ord et demokratiideal, som stillede store krav til vælgernes og deres repræsentanters viden og samfundsmoral. Demokratiet var på den ene side en styreform, som lagde en del af indflydelsen ud til vælgerne, men disse måtte på deres side have forståelsen for, at "man ikke i Politik kunde træffe en Afgjørelse efter det, man syntes bedst om". Citatet er taget fra H. Taine: "Les origines de la France contemporaine", som Schandorph bragte et oversat stykke fra i Lollands-Falsters Stiftstidende 2/5-76. Taine erindrer heri, hvordan han i 1849 som ganske ung var blevet stillet overfor valget mellem forskellige regeringsformer, hvad der havde gjort ham ganske forvirret. Han såvel som alle de øvrige uvidenheder, ville til nød kunne sige, hvilken regeringsform de syntes om, men ikke hvilken folket trængte til. Det var noget man opdagede efterhånden, ikke noget man opfandt. Han lovede derfor sig selv, at "hvis jeg en Dag tog mig for at søge at komme til en politisk Mening, saa vilde det først kunne skee, efter af jeg havde studeret Frankrig". Det er ikke tilfældigt, at Schandorph, har oversat netop dette stykke til sin avis. Han har heri fundet sin egen opfattelse bekræftet. Ikke at alle folkerepræsentanter, end sige vælgere, skulle opfylde disse krav for at kunne deltage i det politiske liv, men de skulle være sig deres begrænsning bevidst og respektere traditionen og deres formænd.

I et klassesamfund som det danske i 1870'erne kan man med rette betegne denne kritiske basis for Schandorphs undsigelse af de eksisterende partier som urealistisk³². - Akkurat som man kan gøre det med de tre nutidige midteroprøreres. Men ligesom de med deres filosofisk-humanistiske udgangspunkt har fastholdt nogle centrale menneskelige behov for mening og krav om personlig ansvarlighed over for nutidens fremmedgørende økonomiske og politiske organisationsformer, således gjorde Schandorph det i årene omkring 1870. Også han reagerede mod pengemagt og fastlåste politiske organisationer, og også han blev i samtiden kritiseret for ikke at have taget betingelserne for utopiens virkeliggørelse i betragtning. Der er en klar parallel mellem Hørups kritik af ham i Morgenbladet og venstrefløjens kritik af midteroprørerne i dag: hvis de virkelig vil arbejde

³² En tilsvarende holdning indtog den af Schandorph beundrede D.G. Monrad. Povl Bagge har i sin disputats om Monrads statstanker påpeget denne holdnings indre modsigelse mellem kravet om, at de folkevalgte repræsentanter ikke føler sig som repræsentanter for nogen stand, samtidig med at de vigtigste samfundsinteresser bliver repræsenteret (s. 171).

for deres ideer, bliver de nødt til at tage parti. Det var ikke Schandorphs personlighedsideal, men hans ufarlighed, Hørup gjorde indsigelse imod. Men Schandorph var dog ikke desto mindre med til at berede grunden for "det moderne gennembrud" ved sin antiautoritære holdning og ved at hævde kravet om pressens liberalitet og kritiske funktion over for de organiserede meninger. Og som "Subaltern i den unge Falanks" fastholdt han gennem sit normative menneske- og kultursyn "Traaden mellem Fortid og Fremtid". Den han havde efterlyst i sin første artikel i Lollands- Falsters Stiftstidende.

LITTERATURFORTEGNELSE

Fortegnelsen omfatter kun den faglitteratur og de afhandlinger, der er henvist til i teksten, samt enkelte værker iøvrigt, der har haft særlig betydning for arbejdet med specialet.

- Ahlström, Gunnar: Georg Brandes' Hovedstrømninger, 1937.
 Ahlström, Gunnar; Det moderna genombrottet i Nordens Litteratur, Stockholm 1947.
 Andersen, Vilh. & Carl S. Petersen: Illustreret Dansk Litteraturhistorie, bd. 4, 1925.
 Andersen, Vilh.: Tider og Typer, Goethe II, 1916.
 Bagge, Povl: Akademikerne i Dansk Politik i Det 19. Århundrede, Historisk Tidsskrift 12.række, bd. IV, hæfte 3, 1970.
 Bagge, Povl: Studier over D.G. Monrads Statstanker, 1936.
 Behrens, Carl: Erindringer, 1937.
 Bjørnsons Brevveksling Med Danske 1854-74, I-III, 1953 (udg. v. Øyvind Anker, Francis Bull, Torben Nielsen).
 Borchsenius, Otto: Fra Fyrrene, I-II, 1878-80.
 Borchsenius, Otto: S. Schandorph og "Thomas Fris' Historie", I-II. Ude og Hjemme nr. 212 og 213, 1881.
 Brandes, Georg: Det Moderne Gjennembruds Mænd, 1883.
 Brandes Brevveksling med Nordiske Forfattere og Videnskabsmænd, III, 1940 (udg. v. Morten Borup).
 Fatum, Poul: Den Pædagogiske Tæknings Historie, bd.2, 1970.
 Fenger, Henning: Georg Brandes' Læreår, 1955. Den unge Brandes, 1957.
 Frische, Torben: Dansk Litteratur i Gymnasiet 1910-71, 1977.
 Habermas, Jürgen; Borgerlig offentlighed, 1971.
 Høffding, Harald: Spinozas Liv og Lære, 1877.
 Ipsen, Alfred: Georg Brandes. En Bog om Ret og Uret, bd. 1, 1902.
 Jensen, Johan Fjord: Turgenjev i dansk åndsliv, 1961.
 Juncker, Beth: Debatten omkring Emigrantlitteraturen. Den politiske Georg Brandes, 1973 (red. af Hans Hertel og Sven Møller Kristensen).
 Juncker, Beth & Karen Nicolajsen: Pariserkommunen i dansk offentlighed 1871, 1975.
 Krieger, Leonard: The German Idea of Freedom, Chicago 1972.
 Kristensen, Sven Møller: Georg Brandes. Kritikerne - liberalisten - humanisten. 1984.
 Kristensen, Sven Møller: Digteren og Samfundet. 2. udg. 1965.
 Lowum, A.: Den Franske Oplysningstids Pædagogiske Ideer (1762-1789). Kristiania 1899.
 Lund, Ludvig: Dagbogsoptegnelse 25/2 1872. (Berlingske Søndagstillæg 8/9 1934).
 Meyer, Niels J., K. Helveg Petersen & Villy Sørensen: Oprør fra Midten, 1978.
 Nissen, Gunhild: Fra dannelsesdiskussionen i 1830-erne og 1840-ernes skoledebat. Årbog for dansk skolehistorie, 1968.
 Rubin, Marcus: Nogle Erindringer, 1914.

- Schandorph, Sophus: Oplevelser, I-II, 1889-98.
 Schwanenflügel, Herman: Livs-Fragmenter. Kapitler af en selvbiografi af Julius Clausen, 1946.
 Sevaldsen, Jørgen: Det pædagogiske venstre. Historisk Tidsskrift, bd.74, 1974.
 Stangerup, Hakon: Kulturkampen, I-II, 1946.
 Stangerup, Hakon: Det moderne gennembrud (1870-90). Dansk Litteraturhistorie, bd.3, 1. udg. 1966.
 Thomsen, Niels: Dagbladskonkurrencen, 1870-1970, I-II, 1972.
 Thorsen, Svend: Den Danske Dagspresse, I-II, 1947-1951.
 Zerland, Martin: Bøndernes klassekamp i Danmark, 1976.

Specialevurdering af Bentes speciale om Schandorph

20/5 1981

Vedr. Bente Thorborg: En midteroprører fra forrige århundrede. Sophus Schandorphs journalistik i Lollands-Falsters Stiftstidende 1867-1876. (Specialeopgave i faget Dansk ved Københavns Universitet, indleveret d. 13/2-1981).

Afhandlingen består af 66 sider tekst (A4) med notestoffet anbragt som fodnoter, hvortil kommer 2 sider litteraturhenvisninger. Den må generelt karakteriseres som særdeles velskrevet samt klart og organisk komponeret med velmotiverede overgange mellem kapitlerne, ligesom den vidner om stor personalhistorisk viden og godt kildekritisk jøgement; den anvendte litteratur forekommer udnyttet med passende skønsomhed.

Det er afhandlingens sigte "at identificere Schandorphs artikler i Lollands-Falsters Stiftstidende og [...] at tolke dem og anvende dem som kilde til en forståelse af hans kamp for en livsanskuelse i årene omkring det moderne gennembrud, [...]" (p. 3).

En i denne forbindelse etableret bibliografi over Schandorphs bidrag til den nævnte avis (ca. 170 numre) med redegørelse for hans ikke altid let gennemskuelige brug af pseudonymer er særdeles nyttig, men ikke fuldstændig: En nøjere udnyttelse af redaktør Chr. Jørgensens breve til Schandorph (f. eks. 8/12-1868) og evt. også af P. Engelstofts ikke benyttede registrant over Lollands-Falsters Stiftstidende kunne have bragt supplerende materiale for dagen. Forfatteren bør også, før en evt. offentliggørelse af bibliografien, i nogle tilfælde supplere indholdsangivelsen af artiklerne, ligesom de kun usikkert identificerede artikler, som forfatteren omtaler (p. 9), med fordel kunne være markeret særskilt.

Forfatteren bemærker (ib.), at den grundlæggende identifikation af Schandorphs artikler i mange tilfælde alene beror på et skøn over indholdsmæssige og stilmæssige kriterier, idet hun optimistisk påberåber sig sin fortrolighed med disse. Man kunne i denne forbindelse ønske, at fx. den in extenso aftrykte artikel "som prøve på Schandorphs stil og problemorientering" (p. 20 ff.) var blevet ledsaget af i hvert fald en skitse til en karakteristik af Schandorphs journalistiske stil. - Efter bibliografien falder afhandlingen i 5 kapitler i kronologisk orden: Først fremstilles Schandorphs menneske- og samfundssyn samt skoletanker 1867-70, idet forfatteren diskret, men klart påpeger Schandorphs forankring i det tidlige 19. årh.s dannelsesstradition; som en undtagelse fra afhandlingens praksis i øvrigt, der kun giver yderst sparsomme perspektiveringer ud i Schandorphs (senere) fiktive forfatterskab, inddrages her på udmærket måde to eksempler på den tidlige digteriske produktion til belysning af sammenhængen mellem digtning og journalistik. Derefter fremdrages tre situationer i det politiske og kulturelle liv (den fransk-tyske krig, G. Brandes' fremtræden, Venstres kamp for parlamentarisme), som rummede anfægtelser for Schandorphs oprindelige standpunkt.

De forekommer umiddelbart velvalgte og er særdeles effektfulde i det kronologiske arrangement, men der savnes overvejelser over principper for udvælgelse af artikler og problemer til behandling, ligesom de i sig selv gode referater og citater har tendens til at brede sig på bekostning af egentlige analyser.

Med modifikationer, som er antydnet i det foregående, rummer afhandlingen en tendens til at etablere en snæver horisont omkring sit tekstmateriale. Den begrænsede perspektivering ud i Schandorphs fiktive forfatterskab er allerede nævnt; også forholdet til Det moderne Gennembrud og samtiden i øvrigt er relativt kort behandlet, lejlighedsvis i noteform. Når afhandlingen således i sit anlæg tenderer i retning af det pressehistoriske, havde det imidlertid været rimeligt at vurdere Schandorphs journalistik i relation til redaktør Chr. Jørgensens og bladets linje: Forfatteren bemærker fx., at Schandorph "først 23/8-70" begyndte at kommentere den fransk-tyske krig (p. 39), men tager ikke i betragtning, at Jørgensen og Schandorph, bl. a. efter brevvekslingen at dømme, så forskelligt på dansk krigsdeltagelse. - Ovenstående anmærkninger skal imidlertid ikke tilsløre, at afhandlingen som allerede nævnt rummer udmærkede kvaliteter. Signalementet af Schandorph som "midteroprører" giver således - om end den allusion, der ligger i udtrykket, savner underbygning i form af komparativ analyse af "midteroprørernes" stilling før og nu - en udmærket nøgle til overblik over Schandorphs positioner i den omhandlede periode og kaster derved lys over et hidtil så at sige ubehandlet moment i dette vigtige tidsrum. -

Vi mener herefter, at afhandlingen bør placeres på karakterskalaens mellemtrin (God).

20/5-1981 Henrik Levinsen, Censor - Flemming Conrad, Eksaminator

Senest 14 dage efter modtagelsen af nærværende responsum kan forfatteren fremsætte indsigelser; det kan ske til ovenstående eksaminator på adressen Bøgebakken 1 B, 3460 Birkerød. Herefter vil den endelige fastsættelse af karakteren finde sted.

Bentes svar

Vedr. vurderingen af mit speciale: En midteroprører fra forrige Sophus Schandorphs journalistik i Lollands-Falsters Stiftstidende 1867-76.

Det med en vis undren, at jeg har læst specialevurderingen. Ikke så meget fordi jeg i og for sig er særlig uenig i den fremførte kritik, men på grund af den helhedsopfattelse, den formidler. Den opgave jeg har sat mig, er som nævnt i indledningen i det væsentlige indskrænket til "at forstå og karakterisere Schandorphs livsanskuelse i 1868 og hans kamp for at fastholde den og gøre den gældende udadtil under de følgende års udfordringer". Det store, uoverskuelige og hidtil ubenyttede kildemateriale gjorde det nødvendigt for mig at begrænse opgaven til fortolkningsplanet. Det er derfor ikke nogen tilfældighed at jeg kun antydningssvis og i noteform har inddraget de videregående spørgsmål om Schandorphs placering i det moderne gennembrud og om forholdet mellem hans tidlige journalistik og hans senere forfatterskab. Af samme grund er midteroprørersproblematikken holdt som en ramme om den egentlige behandling i specialets indledning og slutning. Selvfølgelig ville det have været af stor værdi, hvis også disse emner var blevet udførligt behandlet, men arbejdet med at identificere de mange artikler og behandle dem på en overskuelig måde som kilder til Schandorphs selvforståelse gennem nærværende ti år har forekommet mig at være en fuldt tilstrækkelig arbejdsopgave for et speciale. Efter min egen mening har jeg gjort en besked, men ikke uvæsentlig forskningsindsats for det videre arbejde med at forstå Schandorphs senere forfatterskab, det moderne gennembrud og den nyhumanistiske tradition i Danmark. Det er for mig den centrale værdi ved arbejdet og det perspektiv, jeg havde forventet at blive bedømt ud fra.

Hvad angår kritikken at den manglende eksplicitering af identifikations- og udvælgelseskriterier for artiklerne finder jeg den ikke ganske rimelig. Mht. de første lader de sig meget vanskeligt ekspliciteres på et generelt niveau, og det måtte i hvert fald ske ved en omfattende komparativ undersøgelse af samtlige københavnske korrespondenters artikler. En sådan undersøgelse ville være meget værdifuld, men den har efter min mening ikke været nødvendig for at opstille bibliografien. Konkret at argumentere for optagelse eller ikke-optagelse af en bestemt artikel er langt enklere, men det ville have ført for vidt at gøre det i specialet. Jeg er imidlertid parat til at begrunde de enkelte poster, såfremt de anfægtes. Mht. udvælgelsen mener jeg, at selve opgaveformuleringen afgiver relevanskriteriet. Det afgørende må være at jeg har forstået og karakteriseret Schandorphs selvforståelse adækvat. Og det anfægtes ikke i specialevurderingen. At jeg har bragt mange referater og citater skyldes at det er et ukendt og vanskeligt tilgængeligt stof, jeg behandler, ikke en bog eller et forfatterskab, som læseren må formodes at kende.

Hvad endelig detailkritikken angår, er det rigtigt, at a+b's artikel om præsternes værnepligt ved en fejltagelse er gledet ud af bibliografien, og jeg er opmærksom på, at jeg har overset nogle oversættelser - (digtene er med vilje udeladt). Men de egentlige korrespondanceartikler, som jeg især har koncentreret mig om er vist alle med - med det forbehold, som ligger i identifikationsproblemet naturligvis. Engelstof's registrant kender jeg ikke, men da jeg har gennemlæst hver enkelt avis, ville den næppe kunne yde noget, jeg ikke selv har kunnet se og læse mig til. M.h.t. det rimelige i at jeg havde vurderet Schandorphs journalistik i relation til Chr. Jørgensens og bladets linje, benægter jeg selvfølgelig ikke, at en sådan undersøgelse ville være værdifuld, men dels er det ikke en pressehistorisk opgave, jeg har skrevet, men derimod en fortolkningsopgave, og dels er jeg ikke enig i, at en sådan undersøgelse ville ændre tolkningen af Schandorph. Efter min mening er Schandorphs vilkår ved bladet tilstrækkelig oplyst i specialet til at forstå hans journalistik.

Med venlig hilsen Bente Thorborg

Sendt 28/5 81 til Flemming Conrad, Bøgebakken i B, 3460 Birkerød & Henrik Levinsen, Virum Vandvej 16 B, 2830 Virum.

[Bedømmelsen blev herefter hævet til karaktertrinnets høje niveau: meget god].